

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

Громадська діяльність Олександра Духновича (1803–1865 рр.)

Студентки 4 курсу, групи СОІз-41
напрямку підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Лучки Марії Юрїївни

Керівник:

доктор історичних наук, професор

Райківський Ігор Ярославович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Міщук Андрій Іванович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: ____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Формування світогляду і життєвий шлях О. Духновича. Початки громадської діяльності.....	9
Розділ 2. Літературно-просвітницька діяльність.....	19
2.1. Літературна творчість.....	19
2.2. «Будительство» О. Духновича. Внесок у культурно-освітнє життя карпатських русинів-українців.....	28
Розділ 3. Зв'язки просвітителя з Галичиною.....	39
Розділ 4. Значення творчості О. Духновича для сучасної педагогіки. Використання матеріалів дослідження в шкільній освіті.....	48
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	64
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. ХХІ століття – епоха інформаційного суспільства, невід’ємними атрибутами якого є такі процеси, як глобалізація, демократизація, модернізація тощо. Ці процеси зачіпають кожен сферу людської життєдіяльності та охоплюють в більшій чи меншій мірі кожен державу світу, в тому числі й Україну. Сьогодні з розвитком української наукової думки, зокрема історичної науки, педагогіки, політології та взагалі гуманітаристики бачимо активний розвиток досліджень, що мають на меті переосмислення минулого українського народу з метою глибокого вивчення особливостей розвитку та становлення України як незалежної національної держави та її історії. Це прослідковується в намаганні об’єктивного аналізу становлення української політичної думки, особливостей розвитку національного руху в історичній ретроспективі залежно від регіонів тощо.

Яскравим прикладом цього є активне дослідження так званого «будительського» руху в «довгому» ХІХ ст. «Будительство» – це назва для громадського руху за національно-культурне і мовне відродження слов’янських народів, у т. ч. українського, болгарського, хорватського, чеського тощо. Одним із засновників цього руху на українських землях, зокрема на Закарпатті, багато дослідників вважають Олександра Духновича. Він як активний громадський діяч, педагог, письменник і дослідник велику увагу в своєму теоретичному надбанні та активній громадській діяльності приділяв не лише питанням виховання та освіти, а й психології людини. У своїх роботах активно виступав за розвиток національної самосвідомості через освіту і навчання рідною мовою, здійснював народознавчі дослідження в руслі фольклористики й етнографії, мовознавства, історії.

Довший час активна громадська діяльність і теоретичні надбання О. Духновича не знайшли належного висвітлення в українській науковій літературі. Ця тема є відкритою та актуальною для дослідження і в наш час, враховуючи ще й той факт, що його постать використовується деякими сучасними політиками в Україні й за кордоном для обґрунтування існування нібито самостійного карпато-русинського народу. Більш детальне вивчення

постаті О. Духновича як просвітителя карпатських русинів-українців дасть змогу глибше з'ясувати особливості українського національного руху на Закарпатті або Карпатській Русі-Україні, як і його місце та роль в історії національно-культурного відродження. Отже, наукова і суспільно-політична актуальність спонукали вибір теми дослідження.

Об'єктом дослідження є біографія, життєвий і творчий шлях О. Духновича крізь призму шкільної освіти

Предмет дослідження – формування світогляду, літературна, наукова і громадська діяльність О. Духновича, його зв'язки з Галичиною, можливості для використання зібраних й опрацьованих матеріалів у шкільній та позашкільній освіті.

Метою роботи є аналіз постаті О. Духновича (1803–1865 рр.) в контексті національного руху закарпатських русинів-українців. Реалізація поставленої мети обумовлює необхідність вирішення наступних **завдань**:

- дослідити життєвий шлях і формування світогляду О. Духновича та початки його громадської діяльності;
- охарактеризувати його літературно-просвітницьку діяльність;
- проаналізувати «будительство» О. Духновича та його внесок у культурно-освітнє життя карпатських русинів-українців
- проаналізувати зв'язки просвітителя з Галичиною;
- з'ясувати значення творчості О. Духновича для сучасної педагогіки, в т. ч. використання матеріалів дослідження в шкільній та позашкільній освіті.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя, формування ідейного світогляду і багатогранної діяльності О. Духновича – 1803–1865 рр.

Територіальні межі роботи становлять Закарпаття або Карпатську чи Підкарпатську Русь, як її називають у літературі – українські етнічні землі, що в ХІХ ст. перебували в угорській частині Габсбурзької монархії, Австрійської імперії. Конкретніше йдеться про місця, де в різний час жив і працював О. Духнович: лемківське с. Тополя на Пряшівщині (Словаччина), сусіднє с. Стакчин, де він провів своє дитинство, Ужгород – місце його навчання з дев'яти років, а пізніше праці, як і Пряшів та ін.

Методологічна основа дослідження покликана забезпечити комплексне вивчення громадської діяльності О. Духновича (1803–1865 рр.). Для вирішення поставлених завдань був проведений теоретичний аналіз наукової літератури. Щоб досягнути поставлену мету, в роботі використовувалися загальнонаукові й специфічні методи дослідження. Для аналізу основ громадської діяльності О. Духновича було використано методи аналізу і синтезу, методи теоретичного узагальнення, історичний метод, науково-аналітичний метод, метод систематизації та класифікації тощо. Дослідження здійснювалося на основі принципів об'єктивності та науковості.

Стан теоретичної розробки проблеми. Постать О. Духновича привертала увагу дослідників, як і різні аспекти українського руху «будительства» на Закарпатті. У свою чергу, дослідниця із Східної Словаччини Олена Рудловчак, досліджуючи спадщину О. Духновича, у своїх працях (томи його «Творів») писала : «З творчості «будителя» Закарпаття, а саме Олександра Васильовича Духновича постійно щось усували. Церква виключала одне, угорці – друге, а комуністи – третє». Діячка неодноразово у своїх виданнях наголошувала, що О. Духнович є «вельми багатогранною особистістю», яку потрібно прославити навіки [5].

Відомий український діяч на Закарпатті кінця XIX – першої половини XX ст. Августин Волошин у своїй праці «Пам'яті Олександра Духновича» [8] висвітлює угорську революцію 1848 р., під час якої закарпатський «будитель» пройшов багато випробувань. За словами автора, ідеї та твори письменника підтримували в людей надію на краще майбутнє. Особливу увагу А. Волошин звертає на релігійні переконання О. Духновича, якого з симпатією назвав у своїх працях – «вірний син своєї церкви, який очікував від християнської цивілізації тільки ліпше майбутнє для русинів» [8, с. 6].

Н. Світлик, опрацьовуючи сторінки таких відомих газет, як «Зоря Галицька», «Вестник», «Слово», у своїх статтях дає оцінку культурним, національним та освітнім ідеям О. Духновича [33]. Г. Шикітка, досліджуючи діяльність закарпатських «будителів» другої половини XIX ст. – 1939 р., зокрема О. Духновича [42], наголошує на тому, що він пройшов немалий

педагогічний вишкіл навчання та брав активну участь у розвитку школи й освіти. Дослідниця акцентує увагу на тому, що О. Духнович – це не просто педагог, а людина, яка працювала на благо освіти, культури та виховання молоді.

Діяльність О. Духновича під час національно-культурного відродження на Закарпатті в середині та другій половині XIX ст. яскраво відобразив у своїх працях науковець з Києва та уродженець Закарпаття Степан Віднянський [59]. Зокрема, він акцентує свою увагу на національних ідеях «будителя», який ставив за мету впроваджувати рідну, українську мову в усі ланки навчального процесу, популяризації її в засоби масової інформації та літературу.

Загалом, незважаючи на інтерес до постаті О. Духновича, його творчість і багатогранна діяльність недостатньо висвітлені в науковій літературі, що й спонукало вибір теми дослідження. Зібрані матеріали можна використати в практичній роботі з учніською молоддю на Закарпатті, моїй «малій батьківщині», для утвердження національної самосвідомості.

Щодо **джерельної бази роботи**, то вона представлена кількома групами першоджерел. Основою для бакалаврської роботи послужили праці самого О. Духновича, зокрема твори в чотирьох томах, опубліковані зусиллями відомої дослідниці О. Рудловчак в 1968 р. у Пряшеві (Словаччина) Словацьким педагогічним видавництвом у Братиславі (відділ української літератури в Пряшеві) [5]; в перекладі російською мовою на педагогічну тематику, що вийшли друком у Братиславі в 1957 р. [3], а також видання в сучасній Україні, які упорядкували О. Рудловчак в 1993 р. [4] та Д. Федак в 2003 р. Д. Федак. Частина творів О. Духновича міститься в інтернет-мережі [2].

Окремі види першоджерел, використаних у дослідженні, становить періодична преса досліджуваного періоду – часопис «Зоря Галицька» за 1853 р. [7] та «Діло» за 1880 р. [6], що друкували деякі твори О. Духновича, містили інформацію про особливості українського національного руху.

Серед джерел особового походження використано листування між О. Духновичем та Я. Головацьким, опубліковане академіком К. Студинським у Львові [8; 9]. У двох томах кореспонденції двох видатних діячів національного

руху відповідно на Закарпатті та в Галичині міститься 28 листів О. Духновича до колишнього діяча «Руської трійці».

Окремо можна виділити збірники документів і матеріалів «Маловідомі джерела української педагогіки (друга пол. XIX – XX ст.)» [11] та «Педагогічна майстерність» [12], що містять деякі твори О. Духновича на педагогічну тематику. У роботі використано маловідомі джерела української педагогіки Л. Березівської, що досліджувала діяльність О. Духновича на ниві педагогіки. У своїй праці [11] вона підкреслювала, що закарпатський «будитель» докладав багато зусиль у розвиток виховання, яке б відповідало регіональним особливостям народу. Тобто, він висунув свою модель виховання, що має базуватися на принципі народності та переплітатися з патріотизмом, освітою рідною мовою, культурою і вірою народу.

Наукову цінність становлять дисертаційні дослідження Т. Надім'янової [68], І. Курляк [66], О. Фізеші [69], що містять згадки про діяльність О. Духновича в галузі української етнопедагогіки, просвітницьку роботу як закарпатського «будителя».

Для аналізу методичної складової пропонованого дослідження, можливостей використання результатів напрацювань у шкільній освіті в сучасній Україні використано законодавчі акти в Україні про освіту – Закон України «Про освіту» та «Про Нову українську школу» [13; 14].

Наукова новизна полягає в тому, що авторкою зроблена спроба комплексно опрацювати і систематизувати доступний матеріал про громадську діяльність О. Духновича (1803–1865 рр.), на основі здобутого матеріалу з'ясувати значення творчості О. Духновича для сучасної педагогіки, в т. ч. використання матеріалів дослідження в шкільній та позашкільній освіті.

Практичне значення полягає в тому, що опрацьований і систематизований матеріал про громадську діяльність О. Духновича (1803–1865 рр.) може бути використаний при підготовці до семінарських занять з історії України, історії української політичної думки, політології, педагогіки, історії педагогіки тощо. Даний матеріал може бути використаний при підготовці наукових публікацій та виступів на наукових конференціях.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи – 91 сторінки, список використаних джерел містить 70 найменувань.

Розділ 1. Життєвий шлях і формування світогляду О. Духновича.

Початки громадської діяльності

Олександр Духнович – організатор народного шкільництва, педагог, письменник, священник греко-католицької церкви, культурний та громадський діяч. Його ще часто називають закарпатським будителем та видатним українським, русинським діячем XIX століття, так званої церковно-слов'янсько-руської доби [56]. Його постать на сьогодні посідає важливе місце також в історії культурно-освітницького руху XIX століття не лише русинів-українців сучасного Закарпаття, але й Східної Словаччини. Олександр Духнович є складною історичною особистістю, яку нерідко і підносили, і принижували за його погляди.

Духнович Олександр Васильович народився в с. Тополя (сьогодні – Гуменський округ у Словаччині) 24 квітня 1803 р. в родині небагатого греко-католицького священнослужителя Духновича Василя Дмитровича, а матір звали Духнович Марія Іванівна (дівооче прізвище – Гербері). Відомо, що предки по батьковій лінії є за походженнями українцями-волиняками, що на початку XVIII ст. оселилися на Пряшівщині, в селі Вишній Мрошів. Батько Василь Духнович виховував Олександра, які і інших своїх дітей, в любові до свого краю та свого народу, прив'язуючи повагу до свого рідного, українського [56].

Через деякий час сім'я Духновичів після народження Олександра переїхала з с. Тополя до с. Стакчин, в якому молодий Олександр зростав та провів своє дитинство разом із братом та чотирма сестрами. Про своє місце народження О. Духнович написав у вірші «Вручаніє», де він говорить про те, що народився справжнім русином: «я родился русином, ... русином був мой отец, мати, руська вся родина ... Русин мене колисал. Коль первий раз отворил рот, руське слово прорек ...» [8].

Коли Олександру виповнилося шість років, він почав здобувати початкову освіту, грамоту вдома за «Букварем», а з часом – і за «Апостолом» та «Псалтирем». Відомо, що ще з дитинства Олександру Духновичу навчання було до вподоби [28, с. 45]. Вагомий вплив на навчання малого Духновича справили мамин брат Греберій Дмитро, котрий працював священником у Старині та дід

Іван Греберій – священик, що був у Клокочові. У Клокочові хлопець і почав відвідувати сільську школу, про яку в нього залишилися досить неприємні спогади, про що він, зокрема, згадує у власній автобіографії.

У 1813 р. батько відправив Олександра навчатися до Ужгороду, де Олександр закінчив спочатку народну школу, а потім і гімназію, де навчання проводилося лише двома мовами: латина та угорська. Часто малому Духновичу доводилося піддаватися різноманітним насмішкам через його мадярську вимову, якої він часом позбувся, добре вивчивши угорську мову [56].

У 1816 р. помер Василь Духнович – батько Олександра, залишивши матір самою з шістьма дітьми [8]. Вважається, що саме мати наполягала на тому, щоб Олександр почав вивчати богослов'я, що вже стало родинною традицією Духновичів. Хоча сам Олександр хотів вчитися землеробству, проте послунав матір та з допомогою єпископа Григорія Марковича, якому вдалося виділити стипендію в розмірі 150 флоринів для Олександра, поїхав до міста Кошице на «філософський курс», тобто на навчання в останніх, вищих класах гімназії, де навчався з 1821 р. до 1823 р. включно [56].

З 1823 р. по 1827 р. Олександр навчається в Ужгородській богословській семінарії. Закінчивши навчання, як і кожен випускник семінарії, Олександра було посвячено за целібатом (неодруженим) у священики. Як одного із зразковіших та найкращих учнів, його було призначено на роботу в єпархіальній канцелярії у Пряшеві (тепер – Словаччина) на посаду архіваріуса [68].

До своєї першої роботи Олександр ставився дуже сумлінно та відповідально, проте натомість він не отримував належної заробітної плати та необхідних умов для життя. Життєрадісний молодий хлопчина викликав невдоволення в «черствого» єпископа Тарковича, котрий відмовляв йому як в належній оплаті праці, так і в хорошому житлі. У своїй автобіографії, описуючи роботу в канцелярії, О. Духнович так згадує про знущання з боку єпископа Тарковича, який був своєрідним «гонителем» Олександра: «Мучитися одна молодому чоловікові ... було вже понад людські сили». Через цю ситуацію з єпископом Олександр був змушений піти звідти у 1830 р., про що він, зокрема,

написав: «... Покинув місце тортури з ніким навіть не розпрощавшись, ... обдертий та босий прийшов до Ужгороду». Мукачівський єпископ повітав його радо, але до служби не міг прийняти так довго, доки пряшівський єпископ не звільнить, але той не хотів звільнити, отже, О. Духнович на якийсь час залишився без місця і без хліба [34].

Повернувшись до Ужгорода, О. Духнович подався до єпископа О. Почі, що був знайомий з Олександром ще з його навчання в Ужгородській духовній семінарії [56]. Єпископу Почі вдалося навіть зарахувати О. Духновича священослужителем до Мукачівської єпархії, проте без гарантії працевлаштування, бо пряшівський єпископ не давав згоди на його переїзд зі своєї єпархії [8]. Як наслідок, Олександрові довелося довго шукати нову роботу. Після тривалих пошуків він влаштувався вчителем сина Степана Петрова – віце-жупана Ужгородської жупи, на запрошення останнього. З цієї посади і почалася педагогічна діяльність Олександра Васильовича в 1830-му році.

До цієї роботи Олександр ставився дуже відповідально та з особливою цікавістю. Так, він почав досить серйозно та ґрунтовно студіювати педагогічну теорію. У власності С. Петрова була дуже велика власна бібліотека, О. Духнович часто нею користувався, поглиблюючи свій світогляд, зокрема поринаючи в праці таких авторів як, Я.А. Коменський, А. Дістерверг, Й. Песталоцці тощо. Саме в цей період в його життєдіяльності народжується ідея з написання власного підручника з педагогіки не лише для вчителів, але й для батьків, що він втілить в життя згодом [35].

Наприкінці 1832 року Олександр Духнович був змушений повернутися до роботи в канцелярію, на вимогу Тарковича, який погрожував йому, що лишить його без духовного сану, якщо той не повернеться в єпископську канцелярію. Через рік О. Духновича вже направляють священослужителем в с. Комлоші (Хмельник), а відтак у с. Біловежу (Додаток Б), де умови праці були ще гіршими. Проте, це, як не дивно, пішло О. Духновичу на користь, адже попрацювавши в селах священником, він побачив у тих людях справжнє життя працюючого, трудового народу, з його болем, муками та радощами, що вплинуло на його світогляд та спонукало до захоплення фольклором.

Захопившись місцевим фольклором, Олександр почав вести його запис [37, с. 270].

У 1835 р. він познайомився з галичанином діячем «Руської трійці» Я. Головацьким – відомим українським етнографом і фольклористом, педагогом, що ще більше наштовхнуло О. Духновича на збирання фольклору та його багатих скарбів. Так, велика частка зібраних ним народних пісень була опублікована в збірці Я. Головацького під назвою «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», що була видана в Москві у 1878 р. [68, с. 32].

У 1838 році О. Духновича було переведено до Ужгорода, де він почав завідувати нотаріальним відділом єпископської канцелярії з 1844 р. Вже у 1848 р. він став працювати у Пряшеві. Згодом, у старшому віці в нього почала активно розвиватися водянка, почалися проблеми зі здоров'ям, через що він лежав у ліжку близько семи місяців. 30 (18) березня 1865 р. Олександр Васильович Духнович помер у Пряшеві, де його було і поховано [8].

Історичний період, коли жив і творив О. Духнович, сьогодні відомий як час національного відродження, посиленого розвитку національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях від австрійського та угорського панування, які активно впроваджували політику денаціоналізації місцевого русько-українського населення. Цю політику на собі відчув і сам О. Духнович, що вплинуло на формування його світогляду та громадської діяльності. Це почалося ще з шкільних років [44]. Як уже зазначалося, в школі О. Духнович, не володіючи угорською мовою, піддавався постійним знущанням та приниженням з боку вчителів, яких в своїй автобіографії він описував як «свирепых тиранов», та учнів, серед яких він відчував себе «как пташка в клетке», як пише сам Олександр.

Як згадував О. Духнович у своїй автобіографії про ті часи, офіційна державна політика, по суті, була спрямована на те, щоб знищити автохтонів краю, їхні почуття спорідненості та єдності зі східними українцями-«малоросами», переконавши їх в тому, що вони є частиною «ургорусів» [4, с. 78]. Проте, привиті батьком любов та відданість своєму корінню, любов до волі, допомогли О. Духновичу протистояти примусовій асиміляції. Його рішуча

позиція на захисті свого народу зробила його ім'я важливим для підкарпатських русинів та русинського руху як такого. Досліджуючи історію рідного краю, О. Духнович писав праці з його історії, зокрема такі роботи, як «О народах крайнянських или карпатороссах угорських ...», «Состояние русинов в Угорщине», «Истинная история карпаторосов ...», «Історія Пряшівської єпархії» та ін.

Важливим елементом просвітницької та громадської діяльності О. Духновича стала боротьба за просвітництво русинів-українців через відкриття шкіл рідною мовою, заснування літературних товариств та видання підручників для народних шкіл. Так, у 1847 р. йому вдалося опублікувати складений ним буквар, який він назвав «Книжиця читальная для начинающих» (Додаток В). Пізніше він перевидавав цей буквар ще кілька разів. Проте з боку угорської сторони це видавалося як виклик владі, через що неодноразово О. Духновича намагались арештувати. Так, він писав про це в своїй автобіографії: «27 квітня. Пам'ятний день, бо цього дня вихованцями мадьярськими за руське слово і любов до народу руського як злодій спійманий ... і ведений був до Кошиць і там в темницю ув'язнений» [8, с. 91]. Вважається, що відтоді О. Духнович перебував під постійним наглядом тогочасної угорської поліції.

У своїй громадській діяльності О. Духнович висвітлював боротьбу за права русинського народу. Це він відобразив у власних розробках освіти на Закарпатті, публікація вийшла у 1850-му році. Вже тоді він активно організовував народні школи, створював фонди, через які надавалися б допомога бідним дітям. Так, під час роботи у Пряшівській гімназії він створив фонд, з якого видавалися кошти для бідних учнів та студентів, у своєму будинку йому вдалося організувати безкоштовну їдальню для таких учнів. Завдяки його тривалій діяльності та зусиллям онімечена раніше Пряшівська гімназія в 50-ті роки ХІХ ст. стала слов'янською, «руською» [8].

Також Олександр Васильович доклав чимало зусиль для створення в 1862 р. Товариства Івана Хрестителя, метою якого була допомога бідним, але здібним студентам, забезпечуючи їх житлом і харчуванням. Він особисто оглядав школи, підбирав педагогічний колектив, порушував питання про відкриття

вчительського центру для підготовки вчителів народних шкіл, оскільки усвідомлював їх особливу роль у навчально-виховному процесі. За словами О. Духновича, вони були «соллю землі, просвітою народу», допомагали тим, хто «потребує просвітлення» [8].

Як вже згадувалося, свою культурно-просвітницьку і громадську «будительську» діяльність О. Духнович здійснював у важких соціально-політичних умовах. У досліджуваній період на Закарпатті місцеве руське населення, століттями перебуваючи під тиском винародовлення, не відрізнялося особливою самоідентифікацією та самоусвідомленням в національному питанні, користувалося народною мовою лише для спілкування в побуті, тоді як в освіті, державних установах, судочинстві панували чужі мови. Так, навесні у 1838 році, коли О. Духнович супроводжував майбутнього єпископа Василя Поповича у поїзді до Львова на хіротонію, йому вдалося побувати у митрополичій палаті [33]. Під час урочистого обіду в митрополита він помітив, що лише В. Попович виголошував промову «руською», тобто українською мовою, решта вищого духовенства в Галичині надали перевагу польській мові, на Закарпатті – угорській.

З революційною «весною народів» 1848 р., що розпочалася з Франції та набула європейського масштабу, ідея національного відродження поширилася і на західноукраїнські землі, в тому числі на Закарпаття. Так, ще наприкінці XVIII ст. у стінах Мукачівського монастиря була написана перша робота, в якій описувалася історія Закарпаття, видана у 1799–1805-х рр. [17]. У цій праці вперше згадувалося про існування закарпатських русинів, описувалась їх історія та культура. У цей період О. Духнович був дещо незадоволений своєю духовною кар'єрою, ставивши перед собою на перше місце громадську і просвітницьку діяльність. Так, як вже згадувалося, під час роботи у Біловежі (1834–1838 рр.) він уперше почав збирати фольклорні матеріали, свідчення народного побуту від духовної обрядовості й аж до народної кулінарії, для того, щоб зберегти й передати нащадкам багатство народного досвіду русинів [56].

Робота О. Духновича в м. Ужгород, в єпископській канцелярії, у 1838–1844 рр., окрім стабільного доходу, надавала доступ до великого об'єму

різноманітних матеріалів та архівів, аналіз яких вагомо вплинув на світогляд діяча. Він віднайшов там багато староруських рукописів від найдавніших часів, також знаходив багато праць українських та іноземних письменників, різноманітних науковців тощо.

У 1844 р. О. Духнович став каноніком Пряшівської єпархії і решту своїх днів працював як священник-канонік. Цей останній період його життя насичений різнобічною просвітительською діяльністю. Адже в ті часи одним із напрямків національного відродження, зокрема на Закарпатті, стала стрімка популяризація наукового знання, значне зростання інтересу до народознавчої науки як такої, що охоплювала галузі фольклористики й етнографії, мовознавства, історії. Наприкінці XVIII – на початку XIX століття після закінчення Львівського університету багато закарпатців (І. Орлай, М. Балудянський та ін.) вирушили на підросійську Україну-«Малоросію» та Росію в пошуках роботи, стаючи відомими вченими [37, с. 274].

Активізував свою діяльність і О. Духнович. У Пряшеві він здійснив велику педагогічну, літературну, видавничу та культурологічну роботу: цікавився сучасним станом і розвитком народної освіти, писав і видавав шкільні підручники, художні твори, видавав народні календарі, літературні альманахи, збирав експонати для майбутнього народного музею, які пересилав до Львова.

У 1848 р. в газеті «Зоря Галицька» – друкованому органі Головної руської ради як першої української політичної організації в Галичині – вийшла стаття О. Духновича під назвою «Состояніє русинів в Угорщині» [27]. Вважається, що цією статтею йому вдалося започаткувати участь русинів Закарпаття в галицькій пресі. У цій статті автор намагався довести ідею щодо того, що галицькі та карпатські русини є одним народом зі спільними рисами. У статті він переконував, що галичани і закарпатські русини – єдиний народ, їхня історія одна, як і всього русько-українського народу, наголошував на необхідності об'єднання всіх русинів як важливої умови боротьби за самостійність. У своїй діяльності О. Духнович присвятив багато статей питанням формування самостійної літературної мови русинів на основі народнорозмовної, вимагаючи очищати її від запозичених слів.

Просвітитель був активним поборником права на самоврядування, брав участь у складанні петиції до австрійського уряду із закликом до об'єднання Східної Галичини та Закарпаття в одну адміністративну одиницю. Але австрійський уряд не мав наміру задовольняти ці вимоги. Після цього було сформовано спеціальну делегацію на чолі з А. Добрянським, що 10 жовтня 1849 р. вирушила з Пряшева до Відня з розробленим документом, що мав назву «Висланства Русинів Угорських» [8]. Ця делегація виступала з вимогами надання краю автономних прав, запровадження в школах викладання «руською», тобто українською мовою, відкриття так званої «руської» академії в Ужгороді та сприяння у вступу молоді до Львівського університету. Також делегація вимагала створення газети й видання її кириличним шрифтом та дозволом для русинів-українців обіймати посади в уряді та армії тощо. Делегацію було прийнято всіма міністрами австрійського уряду, на зустріч завітав навіть сам імператор [3]. Ця подія була широко висвітлена не лише на Закарпатті, але й далеко за межами краю. Так, у львівському виданні «Зоря Галицька» 27 жовтня 1849 р. було опубліковано, в якій описувалася ця подія.

У своїй праці під назвою «Історія Пряшівської єпархії» 1846 р. [28] О. Духнович здійснив опис виникнення та становлення цієї єпархії, розкриваючи та проводячи постійні зв'язки між церквами підросійської України та Закарпаття. Священиком він працював недовго – всього 5 років, був душпастиром греко-католицьким, і цим духом християнської любові й благочестя пронизана вся його творча діяльність. Як відомо, свої перші праці О. Духнович друкував як за кордоном (Відень, Будапешт), так і в рідному краї (Перемишль, Львів). Багато в цьому контексті йому допомагав Я. Головацький, з яким той дружив до самої смерті. О. Духнович часто гостював у Я. Головацького, час від часу приїжджаючи по справах до столиці Галичини. Сьогодні багато цих матеріалів зберігаються у Львові в Національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника [27]. З цих статей та листів О. Духнович відкривається не лише як священник, вчитель, але й як активний громадський діяч. Дружні стосунки О. Духнович підтримував, поряд з Я. Головацьким, з іншими галичанами. Він щиро вважав, що русини

Закарпаття та Галичани є одним українським народом, зі спільними традиціями, мовою і вірою.

У цьому контексті слід згадати, що О. Духнович був троюрідним братом видатного діяча москвофільського спрямування Адольфа Добрянського [56], який деякий час проживав у Львові та одночасно допомагав О. Духновичу знайомитися з видатними культурними діячами Галичини. Дружив він і з рідним братом Адольфа – Віктором. Ці брати теж вели боротьбу з угорською владою, виступаючи за національну самовизначеність поневолених слов'янських народів. У часи життєдіяльності О. Духновича одночасно з колоніальною політикою Габсбургів посилювався гніт угорського панівного класу, що призвело до угоризації або мадяризації неугорського населення імперії. О. Духнович, усвідомлюючи цю небезпеку, послідовно закликав до її подолання за рахунок підвищення національної самосвідомості руського, українського народу.

Взагалі, причини соціальної нерівності в тогочасному суспільстві О. Духнович вбачав не стільки в соціальних чинниках, як в моральних. Здолати цю нерівність він вважав можливим за рахунок освіти. О. Духнович покладав велику надію на молодь: «Дай сину твоєму здоровий розум, дай ему добрий нрав, дай ему науку, способность трудолюбия, доброе сердце, любовь к Богу и ближнему, дай ему добрую волю, и уже дал ему богатство, которое ... останется с ним на веки» [51, с. 32].

Революцію 1848–1849 рр. в Угорщині О. Духнович не підтримував. Головною причиною цього був той факт, що угорці, як він зазначав, «поставили собі за принцип заснувати велику угорську державу і вирішили, що тільки єдина угорська мова має запанувати і що кожен громадянин повинен, і то негайно, почати вивчати цю мову і на ній розмовляти» [68]. О. Духнович рішуче був проти великодержавної позиції угорської сторони, виступав за рівність усіх поневолених народів імперії. Під час арешту 27 квітня 1848 р. «розлючені мадяри хопили його» «як якогось розбійника» і заарештували (сам арешт ледь не поставив трагічну крапку в його житті), і хоч тримали його лише вісім днів (до 5 травня), це не могло не загострити вкрай негативне ставлення діяча до

мадярських порядків, як і до самої революції. О. Духнович не припиняв активної громадської, особливо культурно-освітньої діяльності й після того, як революція закінчилася [56].

Після поразки буржуазно-демократичної революції 1848–1849 рр. для русинів-українців стало важче працювати, а сам О. Духнович після свого арешту був під постійним неофіційним наглядом поліції. Він продовжував видавати книжки та різноманітні драматичні твори, проводити багатогранну культурну й освітню діяльність. Так, у 1850 р. йому вдалося заснувати «Литературное заведение Пряшевское» [66]. Це було перше літературне товариство русинів, що видавало літературно-художній альманах «Поздравление Русинов» в 1850–1852 рр. [27]. Водночас нечисленні галицькі видання в 1850-і рр. продовжували друкувати статті, кореспонденції О. Духновича про соціальне-економічне становище народу, громадсько-політичне життя на Закарпатті тощо [57].

Як бачимо, на формування ідейного світогляду й активну громадську діяльність О. Духновича суттєво вплинула епоха, в якій він жив і творив. Своєю славнозвісною поезією «Я русин был, есмь и буду» він висловив протест проти мадяризації, а своєю діяльністю рішуче показав свою позицію несхвалення великодержавної політики угорської влади, що в той час панувала на Закарпатті [34]. Так, він намагався пробудити в школярів та молоді національну самосвідомість, всіляко оберігаючи народну культуру і традиції. З боєм спостерігаючи за суперечками в середовищі місцевої інтелігенції, що посилювалися з середини XIX ст., О. Духнович закликав до миру, любові і злагоди.

Таким чином, О. Духнович був важливою постаттю в історії Закарпаття та західноукраїнських земель у XIX ст. Його багатогранна діяльність як науковця, культурно-освітнього та громадського діяча послужила духовному розвитку краю, захисту інтересів рідного народу від асиміляції, денаціоналізації. Життєвий шлях О. Духновича був нерозривно пов'язаний з літературно-просвітницькою роботою на благо народу.

Розділ 2. Літературно-просвітницька діяльність

2.1. Літературна творчість

«Устами поета говорить до нас геній народу. Він є пророком народних ідей. Талант поета – то дар Божий, дар не так для нього самого, як для народу, для сучасних і будучих поколінь» [8].

А. Волошин «Пам'яті Олександра Духновича»

Видатний культурно-освітній діяч закарпатського русинства-українства, будитель, поет, прозаїк, фольклорист, драматург, етнограф. Так сьогодні описують постать О. Духновича, його багатогранний творчий, зокрема літературний спадок, що заклав основи нової української літератури Закарпатського краю.

О. Духнович є однією з найбільш досліджуваних постатей Закарпаття. Особливо це стосується історіографії міжвоєнної доби (1914–1939 рр.) – важливого етапу дослідження творчості О. Духновича, етапу збирання і нагромадження фактичного матеріалу, політико-ідеологічних суперечок, прямолінійних суперечливих висновків і тверджень. До постаті діяча та його спадщини велику увагу приділяли низка українських, чеських, словацьких дослідників, зокрема В. Микитась, О.Сухомлинська, М. Ричалка та інші. Проте, до сьогодні його літературно-просвітницький спадок та його значення в українській історії залишається питанням дискусійним [20].

Активну літературну діяльність О. Духнович почав з 1823 р., але до 1827 р. він писав латинською та угорською мовами [27]. Потім, орієнтуючись на творчість російських діячів М. Ломоносова та Г. Державіна почав писати так званім «язичієм» – сумішшю української народнорозмовної і російської, польської, латинської та деяких інших мов. Так, під редакцією С. Шеховича в 1855–1856 рр. у Львові виходив журнал “Семейная библиотечка”, навколо якого гуртувалася нечисельна група галицьких і закарпатських діячів проросійської орієнтації, в т. ч. О. Духнович, а також брати Яків та Іван Головацькі, Б. Дідицький, А. Петрушевич, І. Гушалеви́ч, І. Раковський. На сторінках журналу вміщувалися передруки з російських видань (“Москвитянинь”, “Кієвлянинь” та ін.), а також твори нової української літератури, зокрема повісті Г. Квітки-

Основ'яненка (“Сердешна Оксана”, “Божі діти”) , що друкувалися насправді “язичієм” [37].

Серед об'єктів поетичних інтересів О. Духновича переважає Бог, народ, крім того у творчості українського поета можемо простежити багато патріотичних пісень, дидактичних віршів, байок, елегій. Неможливо не зазначити, що твори філософсько-релігійної тематики слугують невідривною частиною поетичної творчості О. Духновича. Переважна більшість цих праць є написаною в народнопісенному звичаї, що, в свою чергу, надає можливість читачеві проникнутись внутрішнім світом автора, а також осмислити світогляд та естетичні ідеали останнього [25].

Якщо говорити про філософські погляди, то з юнацьких років Олександр був ідеалістом, проте у певних питаннях пропагував і матеріалізм. З точки зору суспільних поглядів український священик та поет відстоював позиції просвітительства, а найважливіший засіб для перетворення суспільства вчений вбачав у освіті [25].

Базуючись на прогресивних та демократичних принципах тогочасної педагогічної думки Європи, О. Духнович розглядав у своїх працях дидактичні та методичні питання педагогіки. Зокрема, у своєму напрацюванні «Народна педагогія» вчений детально продумав філософську концепцію, а також те, як вона може бути інтегрована в систему навчання дітей як у школі, так і поза її межами. Дана концепція базувалася на активній праці та залученості школярів до навчального процесу, а також свідомій участі вчителів та батьків у навчально-виховному процесі. У праці було закладено основний ідеалістичний принцип – освіта і правильне виховання підлітків є першочерговим завданням, що слугує фундаментом для становлення народу [20].

У своїх напрацюваннях О. Духнович обґрунтовував головну вимогу до процесу виховання індивіда як громадянина і патріота [68]. Крім того, виховання повинно здійснюватися не тільки на філософсько-розумовому рівні, але й на моральному та фізичному. Самі ж знання повинні бути такими, щоб згодом стати учням у пригоді, тобто йдеться про те, що освіта не є самоціллю, «вона є корисною лише тоді, коли слугує нам засобом для добробуту». Як

стверджував філософ, у початковій школі дітям необхідно вивчати такі науки, як географія, іноземні мови, філософія, ботаніка, зоологія, садівництво, землеробство, а також бджільництво [25].

О. Духнович приділяв свою увагу проблемам руської історії, етнографії, філософії, народної освіти, літературної мови, а також мав намір розвинути національну літературу та створити національно-культурні товариства. Спершу, будучи молодим кліриком, О. Духнович служив у Пряшівській та Мукачівській канцеляріях єпархій, а згодом після незгоди з начальством його було призначено парафіяльним священиком.

Окрім духовної діяльності закарпатський філософ надзвичайно переймався питанням підвищення рівня освіти серед рідного народу. У своїх зверненнях до підростаючого покоління він завжди стверджував, що «народ без освіти не може називатися народом». Його буквар, виданий у 1847 р. під назвою «Книжниця», вважається одним із перших видань на місцевій говірці. За свій кошт О. Духнович розподіляв і наступні букварі (1850 р., 1852 р.), а згодом видав «Сокращённую грамматику письменнаго рускаго языка» 1853 р. [57].

Усвідомлюючи, що для поширення таких видань необхідно створювати національні товариства, у 1850 р. О. Духнович заснував «Литературное заведение» у Пряшеві [62]. Воно було першим руським культурним товариством та, незважаючи на те, що так і не було затверджено офіційно, проіснувало три роки, при цьому фінансувало 12 видань та залучало в свої ряди як русинів, так і прихильників із місцевих словаків та чехів. Однією з таких публікацій була також перша п'єса русинської літератури — «Добродѣтель превышаетъ богатство» 1850 р., а також перший руський календар та альманах «Поздравленіе русинов» 1851 р. [20]. В останньому також було опубліковано поезію «Вручаніє», вірш, котрий слугував як кредо русинів. Окрім того, у 1850 р. О. Духнович видавав журнал «Вісник для русинів австрійської держави» у Відні. Видавництвом даного журналу займалися галичани І. Головацький, Б. Дідицький, В. Зборовський та закарпатці І. Раковський, М. Нодь.

У середині XIX століття стосунки поміж закарпатськими та галицькими русинами почали підсилюватися, що безпосередньо відобразилося на творчості О. Духновича, який посвятив свою поезію «Голос радості» Г. Яхимовичу — митрополиту Греко-католицької церкви у Львові 1860 р. У рядках свого вірша йшлося, як автор зазначав про «єдину Русь» та «Карпати, які вічно не розлучать нас» [68].

Окрім того, зв'язки закарпатських та галицьких діячів підтримувалися і після 1849 року, коли доволі велика кількість галицьких студентів навчалися у німецькомовних гімназіях Угорщини. З другого боку, закарпатські письменники публікувалися у Львові та Перемишлі, а сам Духнович листувався та обмінювався напрацюваннями з відомим галицьким науковим і культурним діячем Я. Головацьким [62, с. 6].

Відзначаючи зменшення інтересу русинів до книжок і часописів рідною мовою, відомий закарпатський громадський діяч О. Духнович писав Я. Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: «...Не буду лжепророкъ, предвидя паденіе всѣхъ, на конецъ и народа!!!» [10]. Іншим разом він зауважив у листопаді 1859 р., що на Закарпатті «русская народность не существуетъ болѣе! ...Наша литература прощай», а наприкінці грудня того ж року додав, що «последняя искра народного духа погасла, и такъ мы уже ничто» [31].

Враховуючи той факт, що О. Духнович займав домінуючі позиції в царині культури, його погляди на мовне питання мали велике значення. Проте, сам письменник вживав два стилі мови, а саме: «низький стиль» або, іншими словами, руську говірку та «високий стиль», тобто старослов'янську руську мову [68]. Це можна пояснити тим, що, з одного боку, він дотримувався традицій своїх попередників початку XIX ст., коли використовував слов'яно-руську мову при написанні статей, історичних розвідок чи богословської тематики. У той же час як педагог він намагався нести освіту для народу, чого можна було досягнути тільки вдаючись до використання говірки у віршах, п'єсах, а також підручниках для початкових шкіл [20]. Незважаючи на вище сказане, у своїх творах О. Духнович прагнув не змішувати ці стилі, а також з деяким скептицизмом ставився до говірки.

Історичні праці О. Духновича видавалися посмертно в Росії. Латиномовний рукопис «Історія Пряшівської єпархії» із примітками 1846 року була перекладена К. Кустодієвим на російську мову і надрукована у Санкт-Петербурзі у 1877 р., а «Истинную историю Карпато-Россов или Угорских Русинов» стараннями професора Московського університету Федора Арістова надрукували у Москві в 1914 р. [27]. О. Духнович мав тісні зв'язки не тільки з ученими і громадськими діячами Закарпаття, але і з ученими всього слов'янського і неслов'янського світу, регіону центральної та південно-східної Європи, знаходився під великим впливом передової думки з підросійської України і сусідньої Галичини, російських письменників і вчених [20].

Тематика літературної творчості О. Духновича була досить широкою: від змальовування своєю любові до Закарпаття в образі ув'язненої сестри, відірваної від матері-України, що ним було зроблено у творі «Сирота в заточении» до підняття морально-етичних проблем, проблем щастя та нещастя людини, питань життя та смерті, ідеалізування цінностей людини та їх значення тощо [5, с. 431].

О. Духнович був щирим, вірним сином своєї церкви і хотів, щоби і його «народлюбимий» завжди був набожним, бо, на його думку, від християнської цивілізації можна очікувати кращого майбутнього для русинів. Своїми віршами, як священнослужитель, він намагався передати той несприятливий та щирий страх перед Господом – «сильним Творцем», який, він вважав, має бути присутнім у кожному християнину. Поруч із цим О. Духнович закликає до непохитної віри та надії на поміч Божу, на «побіду через Бога», яка прийде у потрібний час. Яскрава прикладом цьому є його вірш «Надежда в Бога». Також, дуже глибокою набожністю наповнений його молитовник під назвою «Хліб душі», написаний у 1857 р. [68]. О. Духнович щиро хотів, щоб віруючі не тільки вимовляли слова церковних обрядів і молитов, але й розуміли і відчували значення цих слів. Тому, в цьому творі він переробив текст молитов на народну мову, а молитовні тексти виклав у такому легкому стилі, що неабияк спростило їх читання.

Також у своїй літературній творчості О. Духнович намагався розвивати тему безкорисливого та самовідданого служіння народові та виховання в наступних поколіннях любові до праці. У цьому напрямки популярним став його вірш «Про шкільні радощі», який у 1847 р. увійшов до «Книжиці читальної» та став народною піснею [4, с. 134].

«Книжиця читальная для начинающих» або «Азбука», написана О. Духновичем у 1847 р., характерна тим, що автор віршами та молитвами намагався виробити моральні настанови для дітей як для майбутнього покоління [68]. Яскравим прикладом цьому є його «Молитва перед наукою»:

Прийди, о небесний Царю,
І даруй нам твою ласку.
Розум і мисль просвіти,
Серце ласков наповни!

Улюбленим жанром О. Духновича в поезії була і елегія (один із ліричних жанрів поезії, який характеризується особливим медитативним, меланхолійним та сумним характером змісту). В таких віршах О. Духнович полюбляв описувати власну самотність, жаль за життям, щире почуття любові та «марницю земного життя» тощо. У цьому стилі виконані його вірші «Тоска на гробі милой» (1852 р.) та «Последняя моя піснь» (1862 р.) (додаток 3). У своїй відомій сатирі «Отечество» автор намагається передати образ тужливого громадянина, який немає своєї вітчизни, котрий голий, босий, як «оборваний волоцюга»:

Голий, босий, нечесаний,
необритий, немитий...
то все біда,— а найбільша,
коль єсть і неситий,
котрий тішиться тим, що
Цілий світ — моя отчизна,
я дом не будую,
там то мой рай, там дідизна,
де ся погодую [56, с. 234].

Як вже зазначалося, в своїй літературній спадщині О. Духнович активно оспівував і прославляв русинів та русинський рух. Олександр дуже хотів, щоб русини, як він писав, «оставили глубокий сон» та стали «свобідним народом», а несприятлива буря віддалилася від русинського народу. Ці ідеї прослідковуються в його відомому «Руському марші» 1861 року (додаток II). Також, свою виразну солідарність до слов'янських народів автор висловив у «Поздравленії Русинам»:

Хоть разными голосами
Кличме ся любезно,
О, ми порозуміємся
Чесно і полезно [56, с. 237].

О. Духнович у своїй патріотичній ліриці висловлював співчуття знедоленим русинам-українцям Закарпаття, які перебували під угорським пануванням. Прикладом такого співчуття є його твори «Убогий», «Что бывало – есть і нині» тощо [35]. Деякі з своїх творів на подібну тематику він писав із сатирою, висміюючи угорських урядовців, яких він вважав зухвалими та пихатими («Жаба», «О придворной жизни»). А в своїй «Басні противо стыдящихся своей народности» О. Духнович дуже критично, навіть гнівно відгукується про тих, кого він називає перевертнями – про людей, ренегатів, які, заради свого соціального статусу чи посади, відмовлялися від свого рідного народу та його мови [20].

У своїй літературній діяльності О. Духнович звертався до різних літературних жанрів: балади, пісні, думки, байки, романса, епітафії, медитації, елегії, логогрифи тощо [33]. Також, він вважається зачинателем драматургії та драматичних літературних творів на Закарпатті. Так, його драма «Добродітель превyšаєт багатство» була написана у 1885-му році за канонами класицизму, в західноукраїнському варіанті [53]. У цій драмі Олександр намагається утвердити високоморальні принципи та цінності життя, показати усі переваги працелюбства над лінню та неробством. Останні, за автором, обов'язково ведуть до таких негативних наслідків, як паразитизм та злочинність. Свою комедію «Головний тарабанщик», видану в 1863 р., О. Духнович теж побудував на

сатири, гострій інтризі та висміюванні чванливих привілейованих верств населення [20].

У літературній спадщині О. Духновича є оповідання та повісті, які характеризуються своїм дидактичним характером: «Пам'ять Щавника», «Жіноча лютість», «Повість про Ломоносова (1848 року) тощо [34]. У свою чергу, сентиментальна повість «Милен і Любиця» 1851 року описує духовне багатство простих людей. Цей опис автор здійснює і через опис ідеальних закоханих героїв, які законі один в одного та долають різноманітні перешкоди, таким чином виборюючи собі особисте щастя [56, с. 298]. У творі наявна велика кількість етнографічного та фольклорного матеріалу, зібраного О. Духновичем на Закарпатті. Ця повість вважається першим прикладом сентиментального жанру в закарпатській прозі, через що О. Духновича і вважають дослідники початківцем нової української літератури на Закарпатті.

Якщо говорити про стиль написання О. Духновичем його літературних творів, то в більшості своїх робіт автор використовував, характерний для української поезії його епохи, коломийковий вірш. Лемківський говір (народна мова) переважає також в його п'єсах. Як вже зазначалося, Олександр писав здебільшого власною мовою, яку називають «язичієм» [20]. Ця мова має в собі елементи церковнослов'янської мови, російської мови та закарпатського діалекту української мови.

Як наслідок, постать О. Духновича часто використовується для створення підґрунтя та обґрунтування так званої русинської мови та літератури, які відповідно трактуються як відмінні від україноноруського в цілому. Прихильники цього наративу нехтують тим, що письменник неодноразово описував своїх «русинів» Закарпаття «єдиним тілом з русинами (себто українцями) Галичини та Поділля, що можна прослідкувати у таких творах автора, як «Голос радості», «Поздравленіє» тощо, статті «Состояніє русинів в Угорщині» (1849 р.) [28], а також у співробітництві з Головною руською радою у Львові в 1848–1849 рр., що відстоювала ідею єдності русько-українського простору обабіч австро-російського кордону, та її друкованими органами. Приклад поезії живою народною мовою «Тоска на гробі милой»:

Подувай, вітрику,
 Подувай легенько,
 Най моя миленька
 Спочине тихенько.
 Двигнися печально
 В глибокой жалобі,
 Не дерзай віяти
 На єй чорном гробі ... [62]

Таким чином, літературна спадщина О. Духновича є досить багатою на свою тематику та оригінальною у виконанні. Не випадково вона викликає сьогодні багато питань у різноманітних дослідників: від філологів до істориків та політологів. Так, І. Франко називав О. Духновича «людиною, без сумніву, доброї волі і не малих здібностей, хоч і заплутаною у мовній та політичній доктрині» [65]. Найбільшою заслугою О. Духновича було започаткування нової української літератури на Закарпатті, заклики писати живою народнорозмовною мовою і вводити її в літературу, в руслі ідей «Руської трійці» в Галичині. Даді доцільно визначити роль О. Духновича у «будительському русі» та його значення в тогочасному культурно-освітньому житті карпатських русинів-українців.

2.2. «Будительство» О. Духновича. Внесок у культурно-освітнє життя карпатських русинів-українців

«Будительська» діяльність О. Духновича є надзвичайно великою та багатогранною. Його активна просвітницька робота залишила глибокий слід на культурно-освітньому житті карпатських русинів, у тому числі в розвитку літератури, історії, педагогіки, філософії в краї.

Неабияк посприяли національно-визвольному русі поневолених народів імперії Габсбургів революційні події 1848–1849 рр. [5, с. 367]. Такий поступ значно посприяв «будительській» діяльності О. Духновича, про що, зокрема, свідчить публіцистика діяча. Так, для назви тогочасних процесів Олександр часто вживав такі слова, як «провіщення», «просвітитися», просвіщення русинов», «истинное просвіщення русско-народного духа» тощо [34]. Водночас часто він послуговувався і символікою слів «пробудження», «будити» і т. д. Тому досить закономірно, що в літературі його культурно-просвітницьку діяльність називали будительською, а його самого – будителем. Взагалі, слово «будитель» має чеське походження, адже так позначали діячів чеського відродження. Етимологія цього поняття проста: будитель – той, хто будить, будить із темряви йти до світла тощо.

Про О. Духновича як діяча будительства було вперше згадано ще у 1862 р. Так, в журналі «Галичанин» вийшла публікація – послання «Батькові Духновичу», в якому автор Олександр Павлович звернувся до Духновича як автора молитовника «Хліб душі» та «Книжиці читальної» зі словами вдячності та надії: «Ти будил нас всіх ко жизни, Вскормил людей для отчизни» [33]. Під кутом зору закарпатської літературознавчої практики вперше О. Духновича як будителя окреслив Іван Сільвай у своїй статті «О современном положении русских в Угрии», що була видана у 1875 р. у петербурзькому «Славянском сборнике». У 20-х роках ХХ століття Олександра називають будителем вже у чеськомовній статті Махало Й., під назвою «Aleksandr Duchnovyc, basnik a buditel» (Narodni politika, 1920. № 187) тощо [33].

Якщо говорити про саму будительську діяльність О. Духновича та її внесок у культурно-освітнє життя карпатських русинів-українців, то слід почати

із його поглядів на освіту, якими автору вдалося закласти основи передової педагогічної думки. О. Духнович був одним з перших авторів, який видавав систематизовано впорядковані підручники та посібники з педагогіки як для батьків, так і для вчителів. Також він видав підручники для навчання дітей рідною мовою, а його невтомні зусилля привернули увагу провідної інтелігенції того часу до становища та розвитку шкільної освіти [34]. Як безпосередній демократичний просвітитель О. Духнович зумів багатьох переконати, що посилення національно-історичної діяльності русинів цілком залежить від загального виховання народу, виховання молоді в дусі чеснот і поваги до гідності свого народу. Своєю особистою «будительською» діяльністю він посилив активну патріотичну роботу тодішньої карпатської інтелігенції, особливо молодого покоління [62]. Так, Олександр одним з перших почав заперечувати революцію як єдиний шлях суспільного розвитку, покладаючи всі надії на науку, освіту та школу, що, на його думку, є «єдиним засобом і шляхом досягнення майбутнього щастя народу»[34].

О. Духнович вважав, що метою виховання є формування особистості, таких її складових, як громадянина і патріота. Він бачив, що сутність виховання полягає в реалізації принципу так званої «природовідповідності», тобто «фізичних і розумових сил, наділених природою». Він вважав, що стрижнем виховання є формування благородного морального характеру [35]. Олександр Васильович наголошував, що школа має давати учням більше реальних знань, давати освіту, необхідну для реального життя, задовольняти потреби практичної діяльності, виховувати та розвивати здібності людей, таким чином збагачуючи їх внутрішню силу. О. Духнович наголошував на необхідності поєднання свободи особистості того, хто навчається, з його внутрішньою активністю та здібностями, творчими нахилами тощо. Він писав, що «де є розум, там свобода дії», «доля людини залежить від самої людини, тобто від спрямованості думки і її духовної сили», або «хто хоче, може все, волі людини немає, а решта є перешкодою» [51].

Як вже зазначалося, велику увагу у своїй просвітницькій спадщині О. Духнович приділяв дослідженню проблем виховання та навчання дітей. Свої

погляди на виховання та навчання він розвивав під впливом педагогічних поглядів Я. Коменського та Г. Сковороди. Свої ідеї стосовно виховання та навчання найповніше виклав у своїй праці «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских», що була опублікована 1857 р. [8] (додаток Г). Ця праця вважається одним із перших посібників з педагогіки, що був виданий на території Західної України і відіграв велику роль у поширенні педагогічного знання та в підготовці вчителів, особливо початкової школи.

«Будитель» активно захищав теорію і практику початкового навчання, активно виступаючи за створення та діяльність початкової школи в кожному населеному пункті та за навчання рідною «руською», українською мовою. Ці ідеї він обґрунтовував у неодноразово згаданий «Книжиці читальной для начинающих» 1847 року, в першому в Австро-Угорщині українському календарі-альманаху «Подравление русинов на год 1950», в підручнику з географії для народної школи «Краткий землепис для молодых русинов» 1951 р. тощо [27]. Так, буквар «Книжица читальная» був придатний для користування не лише для дітей, але й для дорослих, які були неписьменними. Цей буквар є знаковим і тому, що побачив світ раніше за «Букварь Южнорусский» Т. Шевченка 1861 р. та «Читанку для малих дітей» М. Шашкевича 1850 р. Поява в центрі Європи такого видання, в якому окреслено нові демократичні погляди на освіту, виховання, була знаковою подією в розвитку педагогічної думки як світової, так і української [4, с. 356].

Вагомий внесок О. Духновича як народного педагога в культурно-освітню спадщину українців-русинів полягав у тому, що він одним з першим зумів обґрунтувати ідею народного виховання в її прогресивному розумінні. Таким чином, у своїй діяльності О. Духнович всіляко намагався сприяти відкриттю народних шкіл, народних бібліотек та музеїв, виданню книг рідною, народнорозмовною мовою. На його думку, головне завдання педагога – виховати нове покоління «синів народу», здатних мирним шляхом здійснити позитивну культурно-політичну трансформацію соціальних умов життя простих людей.

Як справжній «будитель», патріот і педагог, О. Духнович шукав шляхів не лише до збереження національної самобутності русинів-українців на Закарпатті, але й до розвитку громадянського суспільства. На його думку, цього можна досягнути завдяки якісному вихованню та хорошій освіті майбутніх поколінь. Тому, він вважав, що шлях до вдосконалення світового суспільства і взаємин, палка надія вчителя на краще майбутнє людства не має нічого спільного з революційним перетворенням життя, а може бути досягнута лише завдяки поширенню знань серед населення, завдяки інтелектуальному та моральному піднесенню народу, особливо молодого покоління.

Розглядаючи освіту і виховання дітей, насамперед, як суспільну проблему, О. Духнович писав: «Дети суть произростание будущего рода, они суть распускающиеся почки общества человеческого; в них также скрывается главная надежда будущности... й просто попечение о детях – есть попечение о будущности» [1, с. 114]. Таким чином, ціллю виховання та навчання О. Духнович вважав розвиток людини – активного громадянина, який має суспільні інтереси, прагне до правди та знань, добра та людяності, поєднує в собі інтереси всього людства з інтересами свого народу та своїми особистими інтересами. О. Духнович відкидав абстрактні ідеали виховання людини, мету виховання підростаючого покоління виводить із суспільних інтересів, національних потреб, гуманізму і патріотизму.

Вперше на Закарпатті О. Духнович підняв ідею виховання нових людей, громадян, патріотів і гуманістів, здатних змінити себе та суспільне життя, готових йти на жертви на благо простих людей, заради кращого майбутнього. Педагог вважав, що безпосередньою метою виховання є розвиток природних здібностей дітей відповідно до природних задатків, у напрямку постійного вдосконалення людської особистості [35]. Виховання людей, які гармонійно розвиваються, відповідно до його переконань, є метою виховання дітей. На думку О. Духновича, важливу роль у вихованні відіграє мотивація – громадянська, соціальна, загальнолюдська. Людина не може бути доброчесною, якщо вона не вихована в думках, які спонукають її діяти для загального блага.

Саме «так должно ... человека образовати, дабы он пласовитым был как самому себе, так й обществу» [51].

Ще в одній своїй роботі «Добродетель превышает богатство» 1850 року О. Духнович описав школу як своєрідну «кузню» благополуччя та народного щастя, де вчитель виступає ковалем, що виховує молоде покоління громадян та патріотів, які будуть захищати власні права та права свого народу і, як він писав, «воздвигать его будущее счастье» [44]. У своїй праці О. Духнович намагався найповніше описати та розкрити головну мету педагогіки як такої – навчання молодих людей, як «народа своего счастье воздвигнуть», для того, щоб русини-українці могли «розквітнути», як пишна та багата нива на «благой росе». Таким чином автор намагається переконати, що за допомогою виховання, освіти та знання, «просвітивши свій розум» та допомагаючи один одному, можна вирости у великий народ [68].

У своїй працях О. Духнович також звертається до батьків, яким радить відправляти дітей до шкіл, обґрунтовуючи це тим, що щастя їхніх дітей залежить від, як він писав, «нравственного воспитания». Також він зазначав, що щастя чи нещастя людини залежить від народження, але ще більше – від його освіти та виховання. Виходячи з цього, він робить висновок, що обов'язок вчителя не лише в передачі знання для учнів, а й виховання в них «нравов, воспитание добродетелей» [35].

Слід зазначити, що О. Духнович приділяв особливу увагу саме моральному вихованню над рештою видів виховання. Автор наголошував, що вчитель – це той, хто має найперше формувати в дітей їхні моральні якості, такі як патріотичне почуття, скромність, ввічливість, презирства та ненависть до ворогів, базик привчати бути правдивими тощо [51]. На базі ідей гуманізму та демократизму, О. Духнович бажав, щоб кожна людина мала рівне право не лише на життя та хліб, але й на освіту. Завдяки О. Духновичу на Закарпатті в той час було відкрито близько 70 початкових шкіл. Закликаючи простий нарід до освіти, О. Духнович емоційно писав: «Братія, іще раз молю вас, не відчаюйтесь, але спішіть оволодіти наукою, освітою, і сама собою укажеться вам дорога до кращого майбутнього» [24].

За змістом морального виховання О. Духнович розробив свою методику. Він вважав, що найефективнішим засобом морального впливу на особистість є пояснення, поради, переконання, особистий приклад, заохочення та покарання з боку вчителів і батьків, хоча з останнім він категорично не погоджується, підкреслюючи, що його слід використовувати лише у виняткових випадках чи обставинах [67,с.11].

Велику роль у формуванні людини педагог відводив трудовому вихованню. У передмові до книги «Народная педагогика ...» він писав, що людина, «если не научится й не привыкнет к трудам, останется непотребным волоцюгою, на бремя человечеству, як трут в обществе пчел» [3, с. 65]. Тому він радить батькам і вчителям вчити дітей працювати на шкільному подвір'ї, в саду, городі, знайомити з різними видами ремесел, різьбленням по дереву, ліпкою з глини, рукоділлям, вчити збирати і сушити гриби, ягоди, щоб вони могли працювати фізично та здобувати відповідний досвід та навички.

Найважливішим засобом виховання поваги до людей праці й уміння долати різні труднощі на своєму життєвому шляху О. Духнович вважав фізичну працю. Він наголошував, що діти, які виростають у праці, коли стають дорослими, легко займаються різними ремеслами, можуть черпати блага з природи, розумно заробляти на життя, бути обережними. Він засуджував таких батьків, які захищають своїх дітей від роботи і не турбуються про те, щоб виховувати своїх дітей чесними, ефективними та етичними, які зводять свою турботу про своїх дітей до накопичення багатства. Найкраще багатство, як він неодноразово підкреслював, – це хороша освіта: «Дай сыну своему здравый разум, дай ему добрый нрав, дай ему науку, способность, трудолюбие, доброе сердце, добрую волю, и ты уже дал ему богатство, которое ни червь не подьедает, ни вор не подкапывает, которое и в беде, и в несчастье останется с ним навеки» [3, с. 87]. Таким чином, О. Духнович першим в історії педагогічної думки України почав розглядати працю як необхідний елемент морального, фізичного, а також естетичного виховання молодого покоління. Також, працю він вважав додатковим способом зміцнення здоров'я людини та вироблення в ній так званого «народного характеру».

Головну роль у наданні хорошої освіти та виховання дітей О. Духнович надавав саме народним вчителям, яких він у «Народній педагогії» називає «сіллю землі, просвітителями народу, просвітителями тих, кому це необхідно» тощо. Аде, як він зазначає, «наука сама себе до голови не напихає», адже учні не можуть навчатися самовільно, не можуть вони бути стихійно вивченими та вихованими. Саме тому, щоб виховання та навчання молоді було максимально правильним та результативним й організованим, потрібно не просто відкривати народні школи, але й готувати достойних людей для викладання в цих школах, як він казав озброїти їх «педагогией» [32].

Тому в своїх працях, присвячених педагогіці, зокрема в тій же «Народной педагогии ...» та «Книжице читальной ...» О. Духнович намагається проявити своєрідну батьківську, наставницьку турботу до вчителів, присвячуючи їм заключні частини. Автор переконаний, що вчителем може бути тільки той, хто з народження цього прагне, бо «не кожен, хто вчить і наставляє, може називатися вчителем та наставником», як стверджує О. Духнович: «Той, хто не має належних якостей, більше шкодитиме суспільству, ніж принесе йому користь; замість навчання – неучтво, а замість виправлення – згубу принесе юнацтву, як ненавчений лікар: більше губить, ніж рятує» [32].

За О. Духновичем, від особистості вчителя залежить успіх навчально-виховного процесу, рівень освіти молодого покоління, а, отже, і залежить культурно-освітній розвиток суспільства. Тому, він вважав, що справжній учитель має бути людиною обдарованою, широкоосвіченою, високоморальною та висококультурною. Кожен вчитель має бездоганно володіти предметом, який викладає, володіти методикою викладання, мати покликання до педагогіки та любити своїх учнів [51]. О. Духнович писав: «... Ни каждый человек способный от природы к обучению детей, потому что ни у каждого есть любовь к детям, терпение или другие качества, крайне не обходимые наставнику... Для того, кто отдал себя на учительскую службу, необходимо иметь природное призвание, й принять за основу, что он не заради денег или недостатка, а для общего добра человечества на тяжелой этой службе добровольно трудиться желает. Таким будет хороший учитель й счастливыми будут его учащиеся» [24, с. 20, 21].

О. Духнович наголошував, що кожен вчитель має бути взірцем людяності, моральної чистоти й справедливості, працьовитості й любові до своєї професії, тобто носієм усіх якостей, які він зобов'язаний виховувати у своїх вихованцях. Він хотів, щоб кожен учитель мав вимоги до себе та своїх учнів, але при цьому був чуйним, ставився до дітей по-батьківськи, постійно стимулювати їх інтерес до знань. Олександр Васильович нагадував вчителям про їхній обов'язок постійно вдосконалювати свої знання, підвищувати кваліфікацію, любити свою справу, творчо використовувати методи навчання, викладати матеріал «...легко, зрозуміло, чуйно і доброзичливо» [32]. Так, в одному з розділів «Народної педагогії...» під назвою «Які вчитель має мати знання?» він пише: «... Той, хто хоче бути вчителем, повинен вчитися сам; бо як можна вчити інших, якщо він сам нічого або мало знає про предмети, які викладає? Він був як сліпий, що веде сліпого в рів. Людина, яка хоче навчати, повинна спочатку навчитися тому, що вона хоче представити іншим» [1, с. 22].

У розділі цієї ж праці «Який характер повинен мати вчитель?» О. Духнович стверджує, що професія вчителя потребує володіння стійким характером, ввічливістю, відчуттям справедливості, лагідності до всіх своїх учнів. «... Нехай учитель, – пише він, – буде дзеркалом доброї моралі: чого він навчає чи навчатиме, хай покаже себе на приклад ... Якщо посіє там пшеницю, то пшениця принесе плоди, якщо посіє бур'ян, то що ще може рости окремо від бур'янів? Учитель повинен розуміти на приписі і прикладі; не знаючи алфавіту, а в усіх інших відношеннях – вивести з нього людину, яка шкодить суспільству, бо в порочній людині наука – як зброя в руках грабіжника» [3, с. 22].

О. Духнович, розкриваючи характер народного вчителя, висловив бажання, щоб діти бачили в ньому «всі чесноти добробуту», справедливості, порядності й ентузіазму. Тому вчитель «... не повинен бути волоцюгою, брехуном, наклепником, насмішником чи богохульником, а такою людиною, можна сказати, що вона не бреше... Слово «вчитель» – це гідність ... В ньому є гідність, тому що вчитель просвітленим серцем розганяє темряву невігластва, виправляє аморальне добрим прикладом, тому вчитель ... повинен світлом, скоріше, своїм прикладом звільнитися від злоби ...» [59].

У своїх поглядах на вчительську діяльність О. Духнович різко засуджував будь-які види фізичного покарання учнів. Він був переконаний, що вчитель не повинен бути жорстоким, деспотом чи тираном, а терпеливим та з мудрістю ставитися до поведінки його учнів, при цьому формуючи їх почуття, волю та розумові здібності. Не випадково він називає вчителя другим батьком дитини, вихователем його щастя, а школу – будинком радості, де «... ні прута, ні палиці, ні кнута немає» [60, с. 6]. Цю ж тезу він продовжив у своїй відомій шкільній драмі «Добродетель превьшает богатство» 1850-го року [32].

Взагалі, педагогіку як самостійну науку Олександр Васильович розглядав не лише як одну з гуманітарних наук, а як своєрідний різновид високого мистецтва, оволодіти яким повинен кожен, хто хоче бути вчителем. Він писав: «... Педагогіка є мистецтво мистецтв, тому педагог вище всіх, він бо є тим, хто не лише якусь галузь опановує, але й людину напрямляє до цієї галузі» [4, с. 18]. Вчитель, що володіє мистецтвом педагогіки, повинен не просто висвітлювати той чи інший навчальний матеріал, але й пробуджувати цікавість до нього в своїх учнях, спонукаючи в них допитливість, спостережливість, уважність, впевненість у собі та своїх силах, бажання розвиватися. У навчанні та вихованні необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості як окремого учнівського колективу, так і кожного учня як окремої особистості [68].

Таким чином, просвітницькі погляди О. Духновича можна означити педагогікою активної боротьби за вдосконалення людини як особистості, що базується на основі демократичності, патріотизму та людиноцентризму. Така педагогіка, за «будителем», має спонукати до вдосконалення людської особистості, до переоцінки та перебудови існуючих суспільних відносин, що призведе до існування справедливого суспільного устрою. В цьому і прослідковується прогресивний характер педагогічних ідей О. Духновича для того часу.

Вагомий внесок у культурно-освітнє життя русинів залишило засноване О. Духновичем товариство «Литературное заведение пряшевское» 1850-го року [8]. Метою цього товариства було об'єднання та розвиток культурної й освітньої інтелігенції карпатського краю. Воно займалося організацією роботи з питань

єднання інтелігенції навколо просвіти народу. Завдяки діяльності цього товариства вдалося видати низку посібників, підручників та літературних творів, зокрема художньо-літературний альманах «Поздрвлення русинов», «Івана Христистеля» тощо.

Як зазначав сам О. Духнович, вся його «будительська» діяльність була спрямована на те, щоб русини «оставили глубокий сон» та проникнулись патріотизмом. Так, він писав: «Отечеству своему верным буди ..., кто отечество свое не почитает, той сирота есть, без отца, без матери» [59]. Він закликав вивчати історію Батьківщини, тому що вважав, що це виховує в молоді повагу до предків, любов до Батьківщини, національну самосвідомість та гідність. Він наголошував: «Любіть свою Отчизну не тільки тому, що вона славна, але й тому, що вона твоя. Хто соромиться свого народу, той соромиться і себе». Особливі надії покладав на вчителів: «Розбуджуйте дітей їхню патріотичність. почуття пробуджують у їхніх серцях любов до нації, бо люди без національності, як бродячі вовки, а кожен ліс – батьківщина» [51, с. 20].

У своїй просвітницькій діяльності О. Духнович порушував низку історичних проблем як історії України, так й історії Закарпатського краю та русинів-українців. Хоча його працю в цій галузі можна вважати не так науковою, як громадсько-політичною, заради привернення уваги закарпатських русинів до своєї історії, етнічного походження та мовно-культурної спільності з русько-українським простором на сході. Зокрема, це прослідковується в його монографії «Історія Пряшевської єпархії», в статтях «Состоянье Русинов в Угорщине», «Истинная історія Карпато-Россов». У своїх працях О. Духнович зумів окреслити та вказати істинних винуватців важкого становища русинів-українців: «панове их оречнии суть самодержавные тираны, держати любят народ в слепоте и невежестве» [1, с. 78].

Таким чином, своєю «будительською» діяльністю О. Духнович здійснив вагомий внесок у культурно-освітнє життя карпатських русинів-українців. Сьогодні його спадщина представляє значну історично-педагогічну, науково-пізнавальну та культурно-просвітницьку цінність. Він одним з перших надав навчанням дітей того значення, в якому його розуміють сучасники. Завдяки

цьому на Закарпатті було відкрито низку народних початкових шкіл для «трудового» населення. Також, вагомий внесок він здійснив у розвиток та збереження надбань культури русинів-українців Закарпаття, видаючи праці, присвячені цій тематиці. Завдяки його літературному Пряшівському товариству, світ побачив низку статей, підручників та інших праць «народною мовою», які закликали всіх русинів до «пробудження» та боротьби за власну ідентичність. Сьогодні постать О. Духновича увіковічена в пам'ятниках у Пряшеві, в селах Тополя, Сташин у Східній Словаччині, в Хусті, в селах Колочаві, Полянні (Закарпаття), в назвах вулиць різних міст і сіл України.

Розділ 3. Зв'язки просвітителя з Галичиною

О. Духнович у своїй просвітницько-культурній діяльності активно висвітлював свої позиції стосовно галичан, необхідність єднання галицьких русинів із русинами Закарпаття, бо вони є частинами одного великого народу. Як відомо, заради налагодження цих зв'язків він співпрацював із тогочасними просвітителями-галичанами, зокрема в літературно-видавничій справі.

Зв'язки О. Духновича з сусідньою Галичиною, в межах досліджень культурних і наукових зв'язків галичан та закарпатців, активно досліджувалися, починаючи з XIX–XX ст. Так, у 1898 р. Володимир Гнатюк – український етнограф, один із найактивніших творців та учасників культурної співпраці між Закарпаттям та Галичиною – опублікував досить ґрунтовну статтю «Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів». У цій статті він досить ґрунтовно та глибоко описав зародження і розвиток культурних зв'язків між русинами Австрійської імперії [3, с. 87]. На початку XX століття вже Кирило Студинський та Іван Созанський починають досліджувати тему культурної співпраці між русинами по обидва боки австро-російського кордону. В 1908 р. вийшла одна з перших невеличких публікацій І. Созанського під назвою «Олександр Духнович». У ній автор одним з перших зачепив питання зв'язків О. Духновича з галицькою інтелігенцією [6, с. 187].

Тоді ж починають з'являтися перші дослідження літературної спадщини закарпатських та галицьких просвітителів. Так, В. Гнатюк в 1905 р. опублікував листи на цю тематику на сторінках «Літературно-наукового вісника». Цього ж року К. Студинський опублікував досить обширне видання (близько 600 сторінок) під назвою «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–1862», в якій описав зв'язки Я. Головацького з О. Духновичем. Вже в 1909 р. вийшло продовження цього збірника «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835–1845» [23]. К. Студинському вдалося зібрати епістолярну спадщину Я. Головацького, в тому числі його листування не лише О. Духновичем, але й з І. Раковським, А. Добрянським та деякими іншими діячами із Закарпаття.

Окремий розділ під назвою «Листування А. Духновича з Я. Головацьким. Зв'язки з Галичиною» присвятив Микола Вайда у праці «Великий пробудитель

Закарпаття», присвяченій 150-річчю від дня народження О. Духновича. Праця була видана в еміграції видавництвом «Карпатський голос» (США) [34].

Починаючи з 1920-х рр., на Закарпатті вперше з'явилося вивчення культурних зв'язків О. Духновича з Галичиною. У 1924 р. в науковому збірнику «Просвіта» була опублікована стаття К. Студинського «Олександр Духнович і Галичина». У цій публікації автор вперше детально проаналізував зв'язки О. Духновича з галицькою інтелігенцією та його роль у налагодженні культурних зв'язків. 1927 р. вийшла праця дослідника М. Демка «Підкарпатські русини на культурній місії у русинов галицьких при кінці XVIII – на поч. XX століття» та «Листи О. Духновича до Я. Головацького» [5, с. 95].

О. Духнович був так званим «галичанофілом», якого ще треба було відшукати на Закарпатті в XIX ст. Своїх знайомих галичан він називав «приятелями», «братами». Та й галичани відповідали закарпатському будителю такою ж приязню. О. Духнович був сучасником національного ідеолога України Т. Шевченка, «Руської трійці» в Галичині, мав тісні творчі, зокрема літературні, зв'язки з передовими діячами культури на західноукраїнських землях [34]. Він жив і працював у той час, коли заселені русинами-українцями етнічні землі Західної України (Галичина, Буковина, Закарпаття) були поневолені Австрійською імперією, а Східна, Наддніпрянська Україна – пригнічена царською Росією. Під час мадяризації українського населення Закарпаття Олександр знайшов розуміння та братерство в культурно-просвітницькій діяльності своїх кровних братів – галичан. Він вірив у щиру і надійну співпрацю братів по той бік Карпат, закликав до повної солідарності та співпраці з «братами Карпат».

У низці праць О. Духновича, зокрема таких, як «Краткий землепис для молодых русинів» 1851 р., «О народах крайнянских или карпатороссах угорских под Бескидом живущих» 1853 р., «Краткая історія угорскіх русинов» 1851 р. тощо він чітко та послідовно обґрунтовував свою думку: русини Галичини – той самий народ, що й русини Закарпаття, вони мають спільну мову, історію та культуру. Також, він прямо писав про те, що русини Закарпаття, Галичини та «Малоросії» – це один народ [32, с. 12].

Наприклад, звертаючись до львівського митрополита Г. Яхимовича від «угорських русинів», у своїй поезії «Голос радості» О. Духнович писав: Бо свої то за горами – не чужі ... Так що, якщо болить комусь тут, нашій братії біль такий тисне в груди ... так саме веселимся, якщо там час веселий ...». Він налагоджував тісні творчі зв'язки з діячами культури Галичини, сподіваючись на практичну допомогу від них у боротьбі за пробудження закарпатських русинів. О. Духнович ніколи не заперечував зв'язків закарпатців з українським народом по той бік Карпат, мавши міцний зв'язок із галицькими діячами, які проявлялися в різних формах: особисті контакти з культурними, освітніми та громадськими діячами краю; публікація його праць у галицьких виданнях; літературний взаємообмін тощо [34].

Важливу роль у налагодженні зв'язків з Галичиною мали поїздки «будителя» до Галичини. Він кілька разів їздив до Галичини і сприяв налагодженню прямих зв'язків з місцевими діячами. Перша така поїздка відбулася навесні 1838 р., коли юний священнослужитель О. Духнович супроводжував майбутнього єпископа Поповича. Це була перша зустріч з відомими галицькими діячами, що сприяла розвитку в нього літературних амбіцій. Саме тоді О. Духнович отримав перші відомості про західноукраїнський літературний рух, що дуже вразили його і допомогли встановити між західноукраїнськими діячами певний зв'язок. У Львові він познайомився з Я. Левицьким, І. Головацьким, Д. Зубрицьким та А. Могильницьким, з діяльністю «Руської трійці». О. Духнович із задоволенням чекав виходу в світ «Русалки Дністрової», голос якого лунав у свідомості майбутніх закарпатських будителів. Він писав, що «Русалка Дністровая» його «розбудила» і просив засновника Трійці М. Шашкевича «провадити Русалку» в Галичині на Неву на Сіру Волгу» [59, с. 391].

У 1858 р. Олександрові вдалося вже втретє побувати в Галичині. Цього разу він супроводжував прясівського єпископа Йосипа Гаганця. 9 серпня 1858 р. свита Й. Гаганця прибула до Перемишля, де їх приймав єпископ Г. Яхимович. З Перемишля було здійснено поїздку до Добромиля, Лаврова, Дрогобича, Львова. Метою цієї подорожі було здійснення перевірки та

контролю над василіяньськими монастирями. Під час перебування в Перемишлі О. Духнович познайомився з Ю. Желиховським, Я. Досковським, а у Львові – з Б. Дідицьким, Й. Хомінськими та іншими галицькими діячами. Тоді ж особисто познайомився з Я. Головацьким, з яким листувався ще з 1853 р. [43]. Отже, помітним є те, що поїздки в Галичину дали змогу О. Духновичу познайомитися з головними галицькими культурно-просвітницькими діячами, з якими він листувався та з якими у великій мірі зв'язували його близькі як політичні, так і літературні погляди.

При дослідженні зв'язків О. Духновича з Галичиною слід підкреслити важливість листів, які є джерелом наукового знання приватного характеру, що є дуже пізнавальним у нашому дослідженні, адже листи дозволяють переглянути цю взаємодію з точки зору самого суб'єкта дослідження, тобто постаті О. Духновича. Листи завжди несли в собі ґрунтовну інформацію про особисте: симпатію чи антипатію до кореспондента, характер відносин між ними, а, отже, і глибину та особливості культурних взаємин між суспільствами, представниками яких є автори листів. Саме тому особисте листування О. Духновича з галицькою інтелігенцією є таким цінним для дослідження пропонованої теми [56].

Познайомився особисто О. Духнович з Я. Головацьким в 1853-му році, коли Олександр їздив до Галичини. Оpubліковане листування між О. Духновичем та Я. Головацьким складає в загальному близько 30-ти листів та вісім років спілкування. Наскільки відомо, сьогодні оригінали цих листів зберігаються у відділі рукописів Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові у фонді Я. Головацького. Зокрема, там зберігається 28 листів О. Духновича до Я. Головацького та два листи Я. Головацького до О. Духновича, а також рахунки за надіслані книги, телеграми і т. д. Загальний обсяг матеріалів містить близько 68 аркушів. Більшу частину цих листів вперше опублікував К. Студинський у згадуваній монографії «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–1862» [34].

Основними темами в листуванні між О. Духновичем та Я. Головацьким були теми, що стосувалися видавничої справи, розповсюдження львівської

періодики на території Закарпаття, друку праць самого Духновича в галицьких виданнях тощо. Так, в одному з перших листів від 7 травня 1853 р. О. Духнович висловив вдячність Я. Головацькому за книги, які він йому надіслав та розповів про праці, що видаються на Закарпатті. О. Духнович писав: «... То уже давно было моимъ намерениемъ чтобъ для воспитанія сердца такія издавалися книжечки, и сего ради такая и у насъ первая издалася, кого ныне zde приключаю» [59, с. 392]. Йшла мова про видану працю О. Духновича «Хліб душі чи набожна молитва і пісні для восточныхъ церкви православнихъ християн». До листа була також прикріплена картка, вміст якої говорив про налагоджений книгообмін з Галичиною.

У своїх листах до Я. Головацького О. Духнович також писав про культурне та освітнє життя русинів-українців Закарпаття. Він наголошував на низькому рівні освіти та відсутності власних періодичних видань. Поруч з цим він неодноразово згадував про проблему мадяризації русинів Закарпаття. Адже, на думку О. Духновича, суцільна мадяризація руської інтелігенції перешкождала прогресивному розвитку науки та освіти краю. В одному зі своїх листів, написаному в 1860 р., О. Духнович описував процес мадяризації таким чином: «У нас мадяризм росте і поширюється голосно, всі вбираються по-мадярськи, и черкають острогами, слова не чути іншого, окрім мадярського; а наши Русини не лишень допомагають, але й сприяють їм, і сам вчитель мадярської мови на Гімназії тутешній є руський священник ...» [34].

Окремо можна виділити листи, в яких О. Духнович з Я. Головацьким порушували питання мови. Однак у подібних листах прослідковувалася досить виразна проросійська, москвофільська позиція О. Духновича. Взагалі, суперечності стосовно літературної мови між галицькою та закарпатською інтелігенцією були одним із наріжних каменів взаємин. Москвофільство як система поглядів існувало не лише на території Закарпаття, але й у Галичині та Буковині, для прикладу, можна привести того ж таки Я. Головацького. У листуванні з Я. Головацьким О. Духнович неодноразово згадував про необхідність введення в літературну мову русизмів, а українську мову розглядав скоріше як галицький діалект. Так, у листі від 22 вересня 1853 р. О. Духнович

писав: «... Мы токмо сим способом одно быть можемъ тело и душа; бо не понимаете на колико наши страхаются вашей простонародной литературы!» [22].

У своїх листах Олександр радив писати літературу спочатку церковнослов'янською мовою, переконуючи, що місцевим русинам необхідно зближуватися з нею. Згодом він почав зазначати, що закарпатські русини не зовсім розуміють тієї мови, якою пишуть галичани. А ще через деякий час почав відверто пропагувати москвофільство. Відомий галицький діяч початку ХХ ст., вже згадуваний нами К. Студинський так писав про москвофільські погляди О. Духновича : «Ми не в силі назвати інакше сего його виступу против народної мови як – нікчемностию, безпримірною і неможливою в яким-небудь іншим народі» [22].

Через Я. Головацького О. Духнович підтримував зв'язки з відомими представниками галицької інтелігенції, такими як редактор видань львівського «Галичини» та «Слова» Б. Дідицьким. У листах до Я. Головацького «будитель» не раз згадує про активну співпрацю з Б. Дідицьким, з яким познайомився у 1853 р. [34]. Співпраця полягала здебільшого в сфері поширення на території Закарпаття галицької періодики, продажу літератури та ін. Щоправда, О. Духнович не листувався так активно з Б. Дідицьким, як з Я. Головацьким. Їхнє листування стосувалося здебільшого співпраці навколо видавничих питань, обміну літературою на ниві народознавства. Так, у листі від 3 червня 1859 р. О. Духнович інформує Б. Дідицького про розпродаж літератури, зачіпаючи тему низької культури краю. О. Духнович писав: «Продаж книги твоєї йде лихо; книга не потрібна нікому.... Я мало надіюсь, бо у наших немає охоти до наук і не можна збодрити духа провесті, лінь вчитися, то є тяжка ноша» [59, с. 392].

Отже, основною темою комунікації О. Духновича з галицькою інтелігенцією була літературна та книговидавнича справа. Завдяки такій співпраці Галичина побачила такі твори О. Духновича, як «Хлеб души», «Азбука народная», «Сокращенная граматика письменного русского языка», «Литургический катехизис» та багато інших. З листів стає зрозуміло, що О.

Духнович вислав Я. Головацькому книги не лише світського жанру, але й церковного. Це були здебільшого молитовники та катехизиси. Так само й О. Духнович через Я. Головацького отримував праці, що видавалися в Галичині, серед яких була тритомна «История древнего галичского русского княжества» авторства Д. Зубрицького.

Важливим елементом налагодження зв'язків з Галичиною був друк творів О. Духновича в галицьких виданнях. Основним помічником у видавництві творів О. Духновича в Галичині був вищезгаданий Я. Головацький. Таким чином Галичина побачила такі праці О. Духновича: «Добродетель превышает богатство» 1850 р, «Краткий землепис для молодых русинов» 1851 р., а також друге видання «Литургического катехизиса» 1854 р., «Правила чина св. Василия Великого» 1858 р., третє видання «Хліб души» 1860 р. та ін. Я. Головацькому вдалося посприяти у виданні відомого посібника з педагогіки «Народная педагогия». Влітку 1857 р. О. Духнович надіслав Я. Головацькому рукопис посібника, а вже восени він був надрукований тиражем орієнтовно в тисячу примірників [43].

О. Духнович отримував допомогу від своїх галицьких колег при виданні першого руського календаря. Щодо цього в листі від 17 листопада 1849 р. до ординаріяту Мукачівської єпархії він писав: «В користь нашого народу я вирішив видати в знак любові та поваги до народу перший в нас в Угорщині руський календар, який я постарався кирилицею надрукувати в Перемишльській єпископській друкарні». Цього листа О. Духнович написав латинською мовою. По суті, він започаткував видання календарів не лише на Закарпатті, але й в Галичині для місцевих русинів-українців. Як згадує сам автор у листі від 1856 р. ««Перемишлянин» (календар, що видавався у Перемишлі. – *М. Л.*) народився таким способом, що надісланий із Пряшева для друкування рукопис було запозичено і видано під назвою «Перемишлянин»». І далі наголосив на тому, що «... вони, змінивши титулку, видали і, не спитавши мене в тому, і мені так радісно було таке проізведеніє». Перемишлянський календар вперше вийшов у 1850-му році [59, с. 390].

О. Духнович активно співпрацював з галицькими періодичними виданнями через те, що на Закарпатті тогочасна українська інтелігенція не спромоглася мати жодних видань. Так, станом на 1848 рік виходили такі галицько-русинські видання, як «Зоря Галицька», «Галичо-Руський Вісник», «Дневник Руський», «Новини», а пізніше замість неї побачила світ «Пчола». Відомо, що праці О. Духновича видавалися в «Зорі Галицькій», пізніше – у «Слові» (виходило у Львові з 1861 р.), в «Галичо-Руському Віснику», в журналі «Галичанинъ», в «Місяцесловах», «Календарях» тощо [34].

Важливого значення в налагодженні зв'язків з Галичиною О. Духнович надавав спільному для русинів-українців по обидва боки Карпат «Вістника» – офіційного видання, що виходило у Відні. О. Духнович дуже зрадів першому виходу «Вістника для русинів австрійської держави», що відбулося в лютому 1850-го року. На честь цієї події він так звернувся до редакції: «Вы наставник, ви вчитель, ви начальник народа є, ви тарабанщик, ви трубач полковий, на котрого приходить ся голос в чотири мільйони кріпких підгірних людей рівняються і єднаються. Бачу, як єднаються роз'єднані родичі». І тільки гори Бескидські розділяли від «рідних братів, одної великої матері синів відлучав». Як відомо, О. Духнович дуже хотів возз'єднання з галицькими русинами-українцями, бо вважав їх одним цілим з етнічним простором на Закарпатті. Він далі писав: «А якщо ми з'єднаємося, тоді страшний Бескид взаємним буде нам Олімпом ...». Тут бачимо чергове підтвердження однієї з цілей громадської та просвітницької діяльності О. Духновича – згуртування всіх українців для боротьби з іноземними поневолювачами, за національне відродження [22, с. 14].

Ще одним цікавим фактом з життєвого шляху О. Духновича, який демонструє його зв'язки з Галичиною, є те, що свою першу статтю він надрукував у галицькому виданні «Зоря Галицька» в 1849-му році. Стаття має відому назву «Состояніє русинів в Угорщині». Як вже згадувалося, в цій статті автор обґрунтовує історичне право галицьких та закарпатських русинів-українців на «жаданий союз» [24, с. 13]. О. Духнович в історичній ретроспективі говорить про тяжку долю закарпатських русинів під владою угорців і намагається історичними фактами та доводами обґрунтувати ідею об'єднання з

галицькими русинами-українцями як єдиної запоруки подальшого розвитку для обох регіонів, як єдиний порятунок від винародовлення, повної загибелі.

З Галичиною пов'язувало О. Духновича також той факт, що він був учасником літературно-видавничого товариства «Галицько-Руська Матиця», заснованого у Львові в 1848 р. Також, він мав досить тісні контакти із львівським освітньо-культурним товариством «Народний дім», заснованим під час «весни народів». До цього товариства Олександр передавав свої рукописи, книги, видані на Закарпатті, щоб, як він писав, «сохранилися там, ибо то о времени столетія, может служить ко истории наших Русинов» [24, с. 9].

Отже, за період своєї активної громадської та просвітницької діяльності О. Духновичу вдалося налагодити добрі зв'язки з Галичиною, зокрема з представниками місцевої інтелігенції, які займалися культурно-освітньою, літературною справою, як і сам «будитель». Ці зв'язки стосувалися здебільшого видавничої справи, обміну творчістю та налагодженням комунікації у сфері спільної боротьби за національне визволення русинів-українців від чужоземного поневолення. Такі зв'язки О. Духновича з галичанами свідчать про те, що в суспільному житті Галичини і Закарпаття ХІХ ст. були періоди, коли діячі української культури обох регіонів єдналися в інтересах рідного народу. Підтвердженням цього є своєрідний жест, що О. Духнович саме галичанам подарував єдиний свій прижиттєвий портрет. Водночас його найпопулярнішу працю «Хліб душі» (молитви і пісні для християн східного обряду) за 25 років перевидавали вісім разів, з яких шість разів – у Галичині. У краї в 1850-му році вийшла його перша та єдина друкована за життя п'єса «Добродітель превиишает багатство». Показовим є і той факт, що найбільше досліджень про життєвий шлях і діяльність О. Духновича за перші 25 років після його смерті з'явилися знову-таки в Галичині [34].

Розділ 4. Значення творчості О. Духновича для сучасної педагогіки.

Використання матеріалів дослідження в шкільній та позашкільній освіті

«Я сподорожував усю Маковицю, навчаючи і закликаючи народ будувати школи і, слава Богу, в 71 селі заснував училища», – писав свого часу О. Духнович [14, с. 28]. Він був видатним «будителем», громадським та культурно-освітнім діячем Закарпаття та Західної України XIX століття. Його творча спадщина сьогодні представлена як низкою літературних творів, так і суттєвим вкладом у розвиток педагогічної думки України та її втіленням у життя. Він одним з перших в Україні підняв питання гуманності, людиноцентризму, релігійного, морального, патріотичного та природного виховання українців та ролі освіти й виховання в розвитку того чи іншого народу. Саме тому дослідники спадщини О. Духновича називають його педагогом-новатором свого часу, який зміг досягнути успіху в розбудові національної освіти і народної школи багато в чому не тільки аналогічні з сьогоденням, але й однозначні за своєю метою, завданнями та педагогічними технологіями [59].

О. Духновичу вдалося найповніше визначити предмет педагогіки. У своїй відомій «Народній педагогії» у вступній частині до курсу шкільної педагогіки на запитання: «Що є педагогіка?» дав таку відповідь: «Педагогіка – це наука, яка вчить, як людину слід спрямовувати, тобто як людські, тілесні й душевні сили, надані людині природою, з юності, можна правильно і безперервно зберігати і спрямовувати ...» [39]. Попри те, що в XX – на початку XXI ст. педагогічна наука значно розширила дослідницьку проблематику й уточнила понятійно-категоріальний апарат, це визначення предмета загальної педагогіки як науки про виховання людини співзвучне і, більше того, ідентичне тим визначенням, які містяться в сучасній навчально-методичній літературі. Таким чином, О. Духнович заклав основи для сучасного розуміння предмету педагогіки [32].

О. Духнович вперше ввів термін «народна педагогіка», а також такі терміни, як «народна школа», «народне виховання» тощо. У 90-х роках XX століття у педагогічній науці з'явився сучасніший термін «етнопедагогіка». Якщо поняття «народна педагогіка» включає в себе емпіричні педагогічні знання без належності до конкретної етнічної спільноти, то поняття

«етнопедагогіка» пов'язане з конкретною етнічною приналежністю, культурою та етнічними педагогічними традиціями [68].

Олександр Васильович у своїй дидактико-педагогічній концепції спирається на глибокому знанні етнічної психології свого народу, народної мудрості та традиціях, знанні та мови свого народу. У своїй праці «Народна педагогія» він активно відстоював, обґрунтовував та застосовував народні принципи виховання та навчання учнів, останніх називав майбутнім народу. Автор активно вивчав способи поєднання народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою і, таким чином, є підстави вважати О. Духновича одним із засновників етнопедагогіки в Західній Україні. Ці принципи народної педагогіки він застосовував у своїх шкільних підручниках, зокрема у «Книжиці читальної для починаючихъ» 1847 р. та «Краткому землеписі для молодыхъ Русиновъ» 1851 р. тощо [68].

Розроблена О. Духновичем концепція навчання і виховання віддзеркалювала історичні, географічні, соціокультурні особливості краю та психологічні особливості тогочасного Закарпаття, про що, зокрема, неодноразово згадував сам письменник, акцентуючи увагу на неосвіченості українського народу в тих краях і на потребі надання освіти кожному, незалежно від статусу та етнічної приналежності [57]. У своїх роботах О. Духнович також неодноразово зачіпав проблеми етнічної психології. Йому вдалося навести характерні риси, притаманні українській душі, при цьому виявляючи неабияку спостережливість і проникливість. О. Духнович виділяв ключовими рисами народного характеру такі, як почуття власної і національної гідності, щирості, справедливості, честі, правдивості, любов до Бога і ближнього, милосердя тощо. При цьому він дуже засуджував такі риси, як пихатість, зажерливість, честолюбство, бездушність, нечесність, лукавство, пристосовництво та інші риси, властиві, на його думку, здебільшого неробам, що живуть за чужий рахунок [28].

Вартий уваги той факт, що О. Духнович розробив моральний кодекс русина-українця, який можна вважати своєрідним реєстром високих моральних якостей українського народу та їх антиподів. Цей кодекс, в основному, схожий з

«Кодексом вартостей», розробленим відомим педагогом О. Вишневським (додаток І). Своєю творчою спадщиною просвітителю намагався утвердити високі моральні ідеали, які спираються на домінуючі виміри з її визначальними архетипами – «свобідно жити й свобідно вірити». Як і його сучасники-галичани, як вже згадані Я. Головацький, І. Вагилевич, М. Шашкевич, І. Гушалевич, О. Духнович активно звертався до ідеї всебічного культурного відродження русинів-українців, що, як він вважав, досягнути можливо, в першу чергу, через хорошу освіту [34].

У сучасній психолого-педагогічній науці першочерговим завданням є обґрунтування сутності, а також загальних принципів педагогічного процесу. Ще в ХІХ столітті Олександр Духнович вказував на необхідності гуманізації навчально-виховного процесу, а саме відмови від авторитарної педагогіки та авторитаризму у відносинах із дітьми в цілому. Вагоме значення має саме цей гуманістичний аспект у напрацюваннях мислителя, оскільки в педагогічній практиці досі, хоч поодинокі, але продовжують існувати методи, що спираються на психологічний тиск, примус чи приниження дітей. Таким чином, О. Духновичу вдалося видозмінити відносини «учень-вчитель» на якісно новий рівень, піднімаючи одне з найважливіших питань практичної педагогіки [39].

Вагомий внесок діяч вніс і в розвиток принципу природовідповідності, виховання та навчання дитини. Спираючись на досвід Г. Сковороди, О. Духнович був переконаний, що навчально-виховний процес має враховувати природу дітей. Він заохочував батьків та вчителів вивчати, виявляти та розвивати особливості, надані дітям від природи. І ні в якому разі не чинити опору, «щоб сили людські, тілесні і духовні, природою людині надані, з молодості зберегти і удосконалювати». Олександр Васильович особливо наполягав на врахуванні також і вікових особливостей і будови тіла учнів при залученні їх до фізичної і, зокрема, трудової праці [32].

У зв'язку з тим, що діти не однакові за природою, вони потребують індивідуального підходу, «адже від натури деякі діти схильні суттю на деякі витівки». У такому разі педагог зобов'язаний вживати засобів, якими б розвивалися бажані й гальмувалися негативні якості. При цьому О. Духнович

застерігає вихователя від того, «щоб пристрастями тими не нашкодив, але ще примножив і збільшив в учневі такому». Таким чином, відсоюючи принцип природовідповідності, Олександр Васильович дбав про гармонійний розвиток фізичних і духовних сил дитини, наголошуючи на тому, щоб ці сили завжди були рівномірними, відповідно до розвитку дитини. Сьогодні цей принцип природовідповідності став своєрідною аксіомою педагогіки та є одним із ключових принципів методики навчання та викладання [39].

Визначена О. Духновичем природовідповідність – це один із принципів, який забезпечує сьогоденні навчально-виховний процес особистісно-орієнтованої освіти, в якій учень є центральною фігурою навчального процесу. Так, І. Козубовська трактує так особистісно-орієнтований навчально-виховний процес: «Особистісно-орієнтоване навчання – це навчання, яке враховує індивідуальні таланти, здібності та здібності учнів, з використанням передових методів навчання та інформаційних технологій, щоб не лише дати можливість кожному учню оволодіти певними знаннями та вміннями, але, що ще важливіше, – виховувати особистість учнів» [68].

Наприклад, сьогодні цей підхід активно застосовується в «Новій українській школі». «Нова українська Школа» або «НУШ» – це ключова реформа Міністерства освіти і науки, головною метою якої є школа, в якій учням буде приємно навчатися, школа, що даватиме учням не лише теоретичні знання, але й вміння їх застосовувати у повсякденному житті. Ця реформа почала працювати з 2017-го року. Саме ця реформа поставила в центрі навчально-виховного процесу учня як самостійного індивіда, як окрему особистість, особливості якої треба враховувати та створювати всі умови для їх розвитку [13, с. 360].

Під час проведення освітнього процесу, О. Духнович вважав, що має бути широкий вибір методів здійснення освітнього процесу в їх гармонійному поєднанні, адже «слово вчить, а справа приваблює». Він вважав, що саме приклад старших відіграє особливу роль у розвитку молодих: батьків, вчителів тощо. Тому він застерігав їх від легковажності, закликав до мудрості й розсудливості при навчанні та вихованні дітей. З цього приводу можна навести

наступну цитату О. Духновича: «Діти розбещених батьків теж розбещеними бувають, а розбещений учитель всіх дітей розбещеними зробить і замість доброчесності розплодить злонравність і розбещеність у цілому суспільстві». Ось чому, за О. Духновичем, діти мають здобувати освіту через практику та навчання в гармонійному поєднанні [32].

Першими вчителями та вихователями дітей є їхні батьки. Звертаючись до батьків, О. Духнович писав: «Дай синові здорову голову, дай йому гарний характер, дай йому науку, здібності, працьовитість, добре серце, дай йому доброту — дай йому все». Як важливий засіб навчально-виховного процесу «будитель» вважав участь дітей у роботі, завдяки якій вони здобувають справжні знання. Він визначив широкий спектр трудових обов'язків дітей, виконання яких відповідає їхнім фізичним можливостям (робота в садах, городах, подвір'ях тощо). Так, він говорив, що «землеробство – це природне заняття для людини, воно може зміцнювати організм, розвивати інтелект, а також може приносити користь людям ...» [51].

Із цим важко не погодитись, адже трудове навчання в наш час є важливим та обов'язками елементом шкільної програми. Сьогодні саме цей принцип «трудового» навчання активно застосовується не лише на роках трудового навчання, але й на уроках з музики, образотворчого мистецтва, фізики, хімії, біології тощо, тобто там, де діти мають можливість самостійно щось виготовляти, ставити експерименти, творити, простіше кажучи, – здобувати емпіричний досвід [20].

Як відомо, О. Духнович зумів обґрунтувати ідею народного виховання, яке сьогодні називають ще патріотичним. Ключовим чинником патріотичного виховання Олександр Васильович, як і інші передові українські педагоги й освітні діячі другої половини XIX – початку XX століття, визнавав рідну мову, школу, орієнтовану на потреби національних традицій та культури того чи іншого народу та вивчення широкої сукупності предметів, які несуть знання про історію народу та його державу (історичних, суспільствознавчих, географічних, природознавчих і т. д.). Особливого значення теоретик надавав історії,

фольклору та народній педагогіці як першоосновам формування будь-якого патріота [35].

Саме завдяки вкладу О. Духновича поняття «патріотичного виховання» збагатилося такими етнічно спрямованими складовими, як любов до рідної землі, рідних традицій, рідного слова, рідної мови та культури, рідної природи, рідної землі тощо. О. Духнович був переконаний, що найкращим у світі є те, що є рідним, «бо кровь не можна затаити, а народъ нашъ есть намъ ближшій, и родный» [35].

Сучасні українські вчені-педагоги, окремо також філософи та психологи на основі ідей О. Духновича розширили уявлення про природу, загальні принципи та основні напрями національного виховання. Дослідники сходяться на думці, що освітній досвід має незаперечні етнічні особливості та елементи (традиції, погляди, звичаї, світогляд тощо), оскільки кожен етнос створює свою освітню систему, яка відповідає етнічним особливостям власної країни. Універсальної, недержавної системи освіти в теорії чи практиці не існує. Як зазначав український педагог К. Ушинський, у процесі виховання, першою чергою, формується характер людини. А характер і є той ґрунт, за словами К. Ушинського, в якому корениться народність [20]. О. Духнович на перший план виховання ставив формування у дітей почуття патріотизму, «любовь къ своєї народности» [49, с. 134].

Цієї ж думки дотримувався ще один відомий український педагог В. Сухомлинський, який стверджував, що національне виховання без патріотизму, без знань і введення в шкільне навчання «азбукою патріотичного виховання» [10, с. 66] – немислимою. Любов до Батьківщини, до рідного народу, до його історії, мови та культури створили національний менталітет, серце і характер людини. У свою чергу, Г. Ващенко при розгляді ключових аспектів забезпечення національно-патріотичного навчально-виховного процесу акцентував увагу на «... створенні державної педагогіки, яка відповідає менталітету українського народу, історичній місії та націотворчим потребам» [41]. Доповнивши виховну концепцію державницькими та ідеологічними

вартостями, він переконливо формулює ідеал українського виховання «Служба Богові і Батьківщині» [39].

За роки незалежності в Україні написано багато науково-теоретичних праць, присвячених оновленню підходів і здійснення патріотичного виховання. Узагальнено зміст поняття «патріотизм», яке розкривається в «Енциклопедії освіти» (2008) як суспільно-моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів (В. Ткаченко) [32].

Багато дослідників вважають О. Духновича засновником етнопедагогіки, основні принципи якої сформулював у своїй відомій «Народной педагогії в пользу училищ и учителей сельских» [27]. О. Духнович одним зі перших у своїй праці обґрунтував основи етнопедагогіки, а саме необхідність навчання та виховання підростаючих поколінь не лише з урахуванням психологічних, фізичних, вікових особливостей учнів, але і знань про виховання підростаючих поколінь, здобутих упродовж історичного розвитку того чи іншого етносу [39]. Сьогодні етнопедагогіка є важливою складовою соціалізації та ідентифікації людини, засвоєння нею тих чи інших норм суспільної моралі й поведінкової культури, навичок трудової діяльності, національних, духовних, художніх, естетичних ідеалів, що забезпечує єдність поколінь народу та його цінностей

Також доцільно врахувати спадщину О. Духновича в розробці концепції народного вчителя та якостей, якими той повинен володіти. Особливо важливу роль у зростанні громадянина будитель надавав народному вчителю. За О. Духновичем, вчитель повинен всіляко сприяти всебічному розвитку учня. Для цього він повинен добре знати анатомію і фізіологію дитини, її вік і здібності, особливості їх розвитку. Вчителів він вважає тими, хто виховує і формує патріотів свого народу і краю. Тому, на його думку, вчителі мають «викликати любов людей» і зміцнювати в їх серцях любов до нації [17].

Для цього вчитель може використовувати різноманітні засоби: поезію, історичні твори та події, народні пісні, що викликають любов до рідного краю

тощо. Вчителів О. Духнович називав «просвітителями народу». Діяльність кожного такого просвітителя має знищувати зло і сприяти добру. За О. Духновичем, щоб бути вчителем, потрібно мати хист до цієї професії, бо, за його словами, не кожен вчитель може бути наставником. Ним є той, хто має природні нахили, добре знання предметів та навчання дітей [57].

У своїй «Народній педагогії» О. Духнович виділив вимоги до народного вчителя (додаток Й). За О. Духновичем, «хто цих властивостей, від природи дарованих, не має, той не принесе у педагогічній сфері ніякої користі, і краще йому відмовитися від цієї служби, ніж коли-небудь жахливо відповідати за недоліки і бути навіки покараним» [45, с. 112]. Сьогодні його вимоги перегукуються з тими вимогами, які ставляться перед кожним вчителем та викладачем. Зокрема, вимоги щодо характеру вчителя та обов'язкового знання свого предмету тощо [45, с. 120].

Якщо говорити про використання матеріалів дослідження на уроках історії України, то постать О. Духновича та його значення в українському національному русі можна розкрити лише у 9 класі, адже О. Духнович жив і творив у період розвитку національно-визвольної боротьби на західноукраїнських від австрійського та угорського панування [44]. Перш за все, на уроці учитель повинен спрямувати процес навчання на формування й розвиток предметних (історичних) компетентностей учнів, про що наголошується в Законі України «Про освіту» [13], а саме розвивати в учнів: хронологічну компетентність, тобто вміння учнів орієнтуватися в історичному часі; інформаційну – вміння і навички аналізувати джерела історичної інформації; логічну – здатність учнів пояснювати, аналізувати історичні факти, насамперед застосовувати знання і самостійно опрацьовувати різні джерела; просторову – орієнтуватися в історичному просторі, наприклад, використання карт на уроці як джерело історичної інформації; аксіологічну – вміння учнів формулювати оцінку історичних подій та постатей.

При вивченні теми «Пробудження національного життя в Західній Україні», учні можуть охарактеризувати роль греко-католицького духовенства в суспільному житті Західної України, зокрема і роль О. Духновича, який теж був

греко-католицьким священиком. Для того, щоб розвинути критичне мислення в учнів, на даному уроці можна використати метод «Мозковий штурм». Наприклад, учитель називає проблемне питання: «Яка була українська національна ідея в середовищі греко-католицьких священників?» (на прикладі діяльності О. Духновича), а учні шукають і записують якнайбільше ідей щодо вирішення поставленого проблемного питання. Під час дистанційного навчання можна запропонувати учням скористатися зручним онлайн-сервісом, куди б можна було записувати свої ідеї (наприклад, віртуальною дошкою Google Jamboard). Метод «мозковий штурм» можна провести як при вивченні нового матеріалу, так і з метою перевірки на міцність отриманих знань учнів протягом уроку.

Розглядаючи тему «Пробудження національного життя в Західній Україні» учні також можуть розглянути питання «Будителі Закарпаття» (на прикладі діяльності О. Духновича). Зокрема, розглядаючи дане питання, доцільно застосувати на уроці діяльнісний підхід, навчаючи учнів самостійно, у парах або ж колективно опрацьовувати матеріал, що водночас розвине у них комунікативну та мовленнєві компетенції (співпраця в колективі під час виконання завдань, взаємодопомога при виникненні проблем). Наприклад, «робота в парах» – учитель дає завдання: зі своїм напарником по парті знайти на аркуші, який попередньо підготовлений учителем, педагогічні ідеї О. Духновича, після чого кожен учень має змогу усно зачитати по одній педагогічній ідеї, яку сам обрав.

Постать О. Духновича можна розкрити на уроці з історії України у 9 класі на тему: «Початок українського національного відродження», розглядаючи питання про поширення ідей Просвітництва на Закарпатті [46]. Наприклад, метод «Мікрофон» дає можливість учням висловлювати свою думку, що водночас розвиває у них аксіологічну, мовленнєву та інформаційну компетентності [54]. Учням пропонується у вигляді мікрофону передавати олівець, ручку або лінійку та відповідати швидко до однієї хвилини тому, в кого мікрофон. При доповіді одного учня інші не мають права перебивати. Загалом,

робота виглядає так: учитель ставить запитання класу – «Роль О. Духновича у поширенні ідей Просвітництва», а учні по черзі висловлюються.

При розгляді цієї теми на уроці також доцільно використати інтерактивну вправу «Займи позицію». Даний метод допоможе учням навчитися визначати свою позицію щодо суперечливого питання, а також сприймати позицію та аргументи інших сторін. Цю техніку варто застосовувати на початку уроку для демонстрації розмаїття поглядів на суперечливу тему та запропонувати учням три позиції: «за», «не знаю», «проти». Наприклад, під час роботи на уроці над темою «Початок українського національного відродження» учням можна запропонувати визначити свою позицію щодо питання «Чи був О. Духнович, насамперед, одним із активістів закарпатського москвофільства, бо кажуть, що він пробуджував не «русинство», а «руськість» та чи є «русинська мова» діалектом української?». Загалом відповідь учнів може бути така – кожен учень займає свою позицію і пояснює, чому він так думає: «Я вважаю ... тому що». На закріплення знань можна запропонувати учням коротке опитування з основними подіями із життя О. Духновича: «Коли О. Духнович народився?», «Якою була його перша праця?», «Назвіть основні напрямки його творчої діяльності?», «Хто такі будителі», Чому О. Духновича відносять до них?» тощо. Таким чином, дана вправа розвине в учнів такі компетентності: логічну, аксіологічну, інформаційну та мовленнєву [54].

Під час даного уроку можна й опрацювати проблемне питання: «Творці національного відродження. Духнович Олександр». Доцільно запропонувати учням один з графічних прийомів – це прийом «Денотатний граф». Для того, щоб правильно скласти денотатний граф, потрібно пройти три етапи: перший - виділити ключове слово, другий – підібрати дієслова, які будуть відгалужуватися від ключового слова, третій – підібрати іменники-ознаки головного поняття, які зв'язуються з ним через обрані дієслова. Приклад побудови даного прийому можна побачити, переглянувши додаток І. Таким чином, за допомогою цього методу в учнів розвиваються уміння і навички класифікувати інформацію, розкладаючи її «по полицях», а також встановлювати логічну послідовність.

При розгляді цих тем на уроках доцільно використовувати різні форми та методи організації навчання [45, с. 115]. Першим завданням учителя є етап перевірки домашнього завдання учнів, який допоможе не лише закріпити знання учнів, здобуті на попередніх уроках, а й підготувати їх до кращого сприйняття та засвоєння нового матеріалу [54]. На мотиваційному етапі можна використати: роботу з візуальними джерелами (наприклад, портрет О. Духновича, зображення його праць) гру «вилучи зайве», розгадати анаграми (наприклад, убтдиеьл). На актуалізаційному етапі учням краще запропонувати такі питання: «Яку епоху ми зараз вивчаємо?», «Які характерні риси цієї епохи?» або ж метод «Асоціювання».

При етапі вивчення нового матеріалу можна застосувати і традиційні методи навчання: метод розповіді (під час його використання варто ацентувати увагу на фактах), перегляд відеоролику (наприклад, «Загадковий О. Духнович. Історія відомого закарпатського педагога), вибіркове читання, роботу з візуальними джерелами, використати праці О. Духновича (для прикладу, «Книжиця читальна для починаючих», найвідоміші його поезії («Вручання 1851»), загадки, логогрифи, афоризми («Будь вірен Батьківщині – се твоя колиска»), методи гри, зокрема гра «Відгадай термін», гра «Закінчіть фразу» тощо. Систематизувати знання учнів можна у формі тестування, а також використати гру «Реставрація» та ін. Використання цих методів дозволить розвинути в учнів як загальні, так і профільні компетентності, серед яких: історичні, хронологічні, культурні, аксіологічні, інформаційні, мовленнєві тощо [45, с. 115].

Якщо розглядати тему громадсько-політичної та культурної діяльності О. Духновича на шкільних факультативах, то тут варто приділити все заняття його постаті, щоб поглибити й розширити знання учнів з даної тематики. Так, можна провести факультатив на тему: «Будительська діяльність О. Духновича та його роль в будительському русі в Західній Україні». Доцільно розглянути як його біографію, так і його творчий, культурний, етнонаціональний та науковий здобуток за спадщину. При розгляді цієї теми варто залучити декілька прикладів його творчості, можливо, відео-презентацію, дати дітям на опрацювання його

кілька творів тощо. У кінці такого заняття можна пограти в інтерактивну гру, таким чином, закріпивши та узагальнивши отримані знання. Це може бути гра «Відкритий мікрофон» чи «Мозковий штурм» тощо.

Також, як відомо, О. Духнович був одним із розробників основ застосування головних форм туристично-краєзнавчої роботи (ТКР) у процесі навчання й виховання дітей. Тому в сучасній позакласній освіті при вивченні громадської діяльності О. Духновича можна використати форми туристично-краєзнавчої роботи, які поглиблюють знання з конкретної теми: прогулянки, подорожі, екскурсії (екскурсійно-туристичний метод є досить цікавим і повчальним, оскільки він є способом пізнання історичних та культурних об'єктів шляхом ознайомлення з ними та водночас розвиває освітню, виховну та розвивальну функції в учнів), зустрічі з видатними земляками, походи до пам'ятних місць та пам'ятників О. Духновичу [54]. На жаль, через військовий стан в Україні учні не мають можливості відвідати пам'ятники О. Духновичу, але як альтернатива екскурсіям може цілком слугувати «віртуальний тур» (так званий 3d тур), завдяки якому учні зможуть в онлайн-режимі відвідати потрібні їм місця. Це може бути здійснено в рамках позаурочних виховних заходів, присвячених темі будительства [46].

Можна влаштувати урок позакласного читання поезій О.Духновича. Це допоможе зацікавити учнів творчістю просвітителя та розвивати в них мовленнєві навички та вміння, поглибити знання з історії та культури, проявити цікавість до будительства як окремого явища, виховувати повагу до історії нашого народу тощо. На даному занятті можна використати такі методи і форми навчання, як презентація, коментування епіграфів, обговорення змісту поезій з вибіркоvim читанням. Можна використати інтерактивну вправу «Займи позицію», з використання таких засобів наочності, як книги О. Духновича, роздатковий матеріал з короткою біографічною відомістю про видатного закарпатського діяча тощо.

Таким чином, творча спадщина О. Духновича та його погляди на освіту не втратили свого історичного, пізнавального і виховного значення до сьогодні [32]. О. Духнович має вагоме значення для розвитку практичної педагогіки та

педагогічної думки як Закарпаття, так і України в цілому. В сучасних умовах значна частина його спадщини активно використовується на практиці в шкільній та позашкільній освіті. Сьогодні педагогічна спадщина О. Духновича не втратила своєї актуальності та є важливим здобутком української педагогічної думки. Зокрема, його ідеї народної школи, природовідповідності виховання, концепції трудового та патріотичного навчання та поглядів на вчителя та його роль в навчанні, виховання та формування учнів, як самостійних особистостей

Як висновок слід зазначити, що тема громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності О. Духновича є актуальною для використання на заняттях у сучасній школі, зокрема в рідному мені Закарпатті. Постать О. Духновича доцільніше розглядати на шкільних факультативних або позакласних заняттях, оскільки тема громадської діяльності О. Духновича є досить вузькою тематикою, яку в шкільній програмі можна використати на уроках історії України тільки в 9 класі ЗЗСО в рамках окремих тем.

ВИСНОВКИ

Олександр Васильович Духнович – видатний український діяч, будитель, культурно-освітній, просвітницький та громадський діяч Закарпаття XIX століття. Його постать досить активно досліджується сучасною науковою спільнотою в різних галузях: в історії, політології, педагогіці, філології тощо. Безперечно, це пов'язано з активною громадською діяльністю О. Духновича в різних галузях та приналежністю до «будительського» руху в Україні. Під час своєї життєдіяльності він активно відстоював інтереси рідного народу, краю, де жив і працював.

Дослідивши життєвий шлях, формування світогляду О. Духновича, слід зазначити, що ключовими в його формуванні як особистості та просвітителя зіграли історичні обставини. Зокрема, в ті часи в Карпатах місцеве населення не мало чіткої самоідентифікації та самоусвідомлення в національних питаннях, що було зумовлено стрімкою мадяризацією краю під владою Габсбурзької монархії, в угорській частині імперії. Отже, на формування світогляду і громадську діяльність О. Духновича багато в чому позначилася епоха, в якій він жив і творив. Своєю поезією «Я русин был, есмь и буду» він висловив протест проти мадяризації, а своєю діяльністю рішуче показував свою позицію несхвалення асиміляторської політики влади, що в той час панувала на Закарпатті.

Важливим елементом громадської та просвітницької діяльності О. Духновича стала боротьба за просвітництво русинів через відкриття шкіл, заснування літературних товариств та видання підручників для народних шкіл рідною мовою. Як приклад, можна вказати «Книжицу читальную для начинающих», «Народну педагогию», низку його поезій, підручників і наукових та науково-популярних статей.

У своїй громадській діяльності О. Духнович вів боротьбу за права руського народу. Він доклав чимало зусиль для допомоги бідним, але здібним студентам та учням, створивши в 1862 р. Товариства Івана Хрестителя. Будучи вихованцем Пряшівської єпархії та священиком-кантоністом, просвітитель був активним поборником права на самоврядування, брав участь у складанні петиції

до австрійського уряду під час «весни народів» із закликом до об'єднання Східної Галичини та Закарпаття в одну адміністративну одиницю. Але уряд не мав наміру задовольняти ці вимоги.

Літературно-просвітницька діяльність О. Духновича є досить багатою на жанри та тематику, якої він торкався в своїх творах. Автор писав чимало поезій («Жизнь русина» 1847 р., «Поздравленіє» 1850 р., «Вручаніє» 1851 р.), праць на історичну й географічну («О народах крайнянських або карпаторосах угорських» 1848 р., «Краткий землепис для молодых русинів» 1851 р.) та педагогічну тематику (буквар «Книжица читальная для начинающих» 1847 р.), підручників з навчання та виховання дітей («Народная педагогия ...» 1857 р.), численних творів на релігійну тематику, зокрема низка молитовників. У творчій спадщині О. Духновича є також художні твори – драми, повісті, комедії тощо, вона є досить багатою на свою тематику та оригінальною у виконанні.

Однак до сьогодні виникає багато питань у різноманітних дослідників – від філологів до істориків та політологів – до національно-політичної належності О. Духновича. Так, І. Франко називав О. Духновича «людиною, без сумніву, доброї волі і не малих здібностей, хоч і заплутаною у мовній та політичній доктрині». Здебільшого це було пов'язано через його манеру написання значної частини своїх праць «русинською» говіркою української мови, яка є своєрідним симбіозом української, старослов'янської та церковнослов'янської мов, з незначними запозиченнями з деяких інших мов. Деякі антиукраїнські сили в наш час використовують творчість і громадську діяльність О. Духновича для обґрунтування існування нібито окремого карпато-руського народу, що, однак, не підтверджується документально, бо він вважав галицьких і карпатських русинів частинами єдиної національної спільноти, мав тісні зв'язки з галичанами упродовж свого життя.

Своєю «будительською» діяльністю О. Духнович зробив вагомий внесок у культурно-освітнє життя карпатських русинів-українців. Він одним з перших надав навчання дітей того значення, в якому його розуміють сучасники. Завдяки цьому на Закарпатті було відкрито низку народних шкіл для «трудового» населення. Вагомий внесок здійснений О. Духновичем у розвиток

та збереження надбань культури русинів-українців. Зокрема, завдяки його літературному Пряшівському товариству світ побачив низку статей, підручників та інших праць живою народнорозмовною мовою, які закликали всіх русинів до «пробудження» та боротьби за власну ідентичність.

У своїй культурно-літературній та просвітницькій діяльності О. Духновичу вдалося налагодити досить хороші зв'язки з Галичиною, представниками галицько-руської інтелігенції, що займалися культурно-освітньою, літературною справою, як і сам будитель. Ці зв'язки стосувалися здебільшого видавничої справи, обміну творчістю та налагодженням комунікації в сфері спільної боротьби за визволення русинів-українців з чужоземного поневолення.

Ось чому творча спадщина О. Духновича до сьогодні несе таку культурну, просвітницьку і наукову цінність, зокрема для сучасної педагогіки. Як відомо, його новаторські педагогічні ідеї були сповнені гуманізмом та демократизмом, які є основними принципами в підході до сучасної методики викладання. Він одним із перших зумів обґрунтувати необхідність принципів природовідповідності в навчально-виховному процесі, необхідність народної освіти кожного громадянина, патріотичного і трудового навчання тощо.

Отже, постать О. Духновича є знаковою в історії Закарпаття та Західної України в цілому. Його багатогранна діяльність як науковця, культурно-освітнього, літературного і громадського діяча суттєво послужила розвитку самоідентифікації жителів краю, захисту національних інтересів простого народу. Він, по суті, першим зробив спробу писати книжки живою народною мовою, увести її в літературу, послідовно виступав проти мадяризації, захищав національну самобутність закарпатських русинів, що піддавалися потужному впливу асиміляції в XIX ст. під угорською владою. Сьогодні постать О. Духновича увіковічена в пам'ятниках у Пряшеві, в селах Тополя, Сташин у східній частині Словаччини, в Хусті, в селах Колочаві, Полянні в Закарпатській області України, в назвах вулиць різних міст і сіл, насамперед на Закарпатті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Праці О. Духновича

1. Духнович О. Вибрані твори / упорядник Д. Федак. Ужгород, 2003. 568 с.
2. Духнович О. Ізборник. Твори О. Духновича: Київ. URL: <http://litopys.org.ua/zahpysm/zah25.htm> (дата звернення – 30.03.2022).
3. Духнович О. Народная педагогия. Твори: в 4-х т. Братислава, 1957. 354 с.
4. Духнович О. Твори / упорядник О. Рудловчак. Ужгород, 1993. 250 с.
5. Духнович О. Твори: в 4-х т. / упорядник О. Рудловчак. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. Т. 1, 1968. 791 с.

ІІ. Періодична преса досліджуваного періоду

6. Газета «Діло». Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини. №5. 1880. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000954> (дата звернення – 03.03.2022).
7. «Зоря Галицька». 1853. URL: https://archive.org/details/Zoria_Halyska/page/n7/mode/2up (дата звернення – 24.04.2022).

ІІІ. Джерела особового характеру

8. Волошин А. Пам'яті Олександра Духновича. URL: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh32.htm> (дата звернення – 15.03.2022).
9. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49/ видав К. Студинський. Збірник філологічної секції НТШ. Львів. 1909. Т. XI–XII. 463 с.
10. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / видав К. Студинський. Збірник філологічної секції НТШ. Львів, 1905. Т. VIII. 590 с.

ІV. Збірники документів і матеріалів

11. Маловідомі джерела української педагогіки (друга пол. XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Березівська. Київ: Науковий світ, 2003. 410 с.
12. Педагогічна майстерність: Хрестоматія / за ред. І. Зазюка: Київ, 2008. 462с.

V. Законодавчі акти в Україні про освіту

13. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, с. 380.
14. Про Нову українську школу. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення – 29.04.2022).

VI. Монографії і статті

15. Бондар А. Духнович і розвиток народного шкільництва на Закарпатті: збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті / за ред. М. Рачалка. Пряшів, 1965. 224 с.
16. Вегеш М., Турияниця В. Віхи життя і творчої діяльності О.В. Духновича. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31947> (дата звернення – 03.03.2022).
17. Вишневський О. Теоретичні основи української педагогіки. Дрогобич: Коло. 2003. 528 с.
18. Досін А., Козубовська І. Проблема відхилень у поведінці в педагогічній спадщині О. Духновича та А. Волошина. *Освіта Закарпаття*. 2006. № 3. С. 86–89.
19. Жупанин С. Народознавча педагогіка Олександра Духновича. *Дукля*. 2000. № 4. С. 32–40.
20. Зайцева В. Педагогічна спадщина О. Духновича в контексті формування у дітей та молоді здорового способу життя. URL: https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_19.pdf#page=23 (дата звернення – 15.03.2022).
21. Закалюжний М., Науменко Ф. Олександр Духнович і антична педагогіка. *Думки з Дунаю*. Буковар, 1989. С. 163–174.
22. Іванова І., Похілько О. Духнович і Потебня: погляди на питання двомовності. URL: https://fisf.sspu.edu.ua/images/2020/materiali_konf_potebnya-2020_8aa31.pdf#page=12 (дата звернення – 07.03.2022).
23. Койчева О. Вплив ідей класицизму на історичну думку України. *Історіосфера*. Матеріали П'ятнадцятої наукової конференції викладачів,

здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса: Ун-т Ушинського. 2020. С. 23–28.

24. Лук'янченко М. Теорія й практика фізичного виховання в спадщині вітчизняних педагогів другої половини XIX – початку XX ст. *Physical Education, Sport and Health Culture in Modern Society*. №4(20), 2016. С. 24–30. URL: <https://sport.vnu.edu.ua/index.php/sport/article/view/568> (дата звернення – 12.03.2022).

25. Малець Н. Філософсько-світоглядні орієнтири в творчості Олександра Духновича. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2019. Вип. 2 (10). Ч. 2. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/37442> (дата звернення – 18.03.2022)

26. Машталер А. Педагогічні погляди О.В. Духновича. Ужгород, 2004. № 2. С. 18–34.

27. Народна педагогіка О. Духновича URL : <http://pmu.in.ua> (дата звернення – 15.03.2022).

28. Олександр Духнович – фундатор української національної педагогіки (науково-педагогічний пошук молодих дослідників філологічного факультету, присвячений 200-річчю від дня народження): Зб. наук. праць / за ред. О.С. Березюк, З.А. Осадчої. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. 148 с.

29. Педагогіка Олександра Духновича. URL: <https://school.hometask.com> (дата звернення – 03.05.2022).

30. Поп Д. Історія Підкарпатської Руси. Ужгород: Типогр. Р.Повча, 2005. 263 с.

31. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

32. Ричалка М. Олександр Духнович як педагог. *Олександр Духнович: Збірник наукових матеріалів, присвячених 100-річчю з дня смерті (1865–1965)*. Пряшів, 1965. С. 237–267.

33. Світлик Н. Історія Закарпаття на сторінках «Зорі Галицької». *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 27. С. 173–176.

34. Сенько І. Будительство в літературному процесі Закарпаття: всеукраїнський контекст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2010. Вип. 14. С. 157–164. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24605/1/%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%20%D0%A1%D0%95%D0%9D%D0%AC%D0%9A%D0%9E.pdf> (дата звернення – 22.03.2022).

35. Сичук В. Проблема національного виховання у педагогічній спадщині Олександра Духновича. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/3607/1/rodzinka_2019%20-351-352.pdf (дата звернення – 20.03.2022).

36. Стельмахович М. До джерел історії педагогіки. *Освіта*. 2002. № 1. С. 112–132.

37. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті): Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 498 с.

38. Тимчик М., Грицак Д. Місія та завдання вчителя у творчому доробку Олександра Духновича. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/9/9_2014.pdf#page=262 (дата звернення – 26.03.2022).

39. Тимчук М. Проблеми підготовки майбутніх фахівців навчально-виховного процесу у творчому доробку Олександра Духновича. URL: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7.pdf#page=212> (дата звернення – 28.03.2022).

40. Туряниця В. Концептуальні положення Олександра Духновича про виховання гармонійної особистості. *Слово вчителя*. 2009. № 10. С. 4–7.

41. Туряниця В. Творець виховної системи. Концептуальні положення Олександра Духновича про виховання гармонійної особистості. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Ужгород, 2009. Вип. 16–17. С. 94–96.

42. Шикітка Г., Староста В. Періоди становлення та розвитку крайових педагогічних товариств Закарпаття в другій половині XIX ст. – до 1919 року *Освіта Закарпаття в загальноєвропейському контексті*. Ужгород, 2017. С. 191–204.

43. Tymchyk M. Christian Foundations of Charitable Activity of Oleksandr Dukhnovych. *Pedagogical Discourse*. 2016. № 20, p. 183–186.

44. Tymchyk M. Analysis of the main problems of didactics in the pedagogy of Alexander Dukhnovych. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2019 № 4 (31), p. 15–22. URL: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2019.174117> (дата звернення – 01.04.2022).

VII. Навчально-методична література

45. Анєнкова І., Байдан М., Горчакова, О., Руссолов В. Педагогіка: навчальний посібник. Львів: Новий світ-2000, 2011. 567 с.

46. Артемова Л. Історія педагогіки України: підручник. Київ: Либідь, 2006. 424 с.

47. Зязюн І., Крамущенко Л. Педагогічна майстерність: підручник / за ред. Зязюн І. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.

48. Любар О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб / за ред. В.Г. Кременя. Київ, 2003. 450 с.

49. Медвідь Л. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посібник: Київ, Вікар, 2003. 335 с.

50. Науменко Ф. Основи педагогіки О.В. Духновича: лекції з історії педагогіки для студентів університету. Львів, 1964. 215 с.

51. Тимчик М., Староста В. Проблематика морально-релігійного і патріотичного виховання у творчій спадщині Олександра Духновича: методичні матеріали. Ужгород, 2019. 60 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/29627> (дата звернення – 22.03.2022).

52. Туряниця В. Духнович духу додає: навч. посібник. Ужгород: УжНУ, 2006. 102 с.

53. Українська етнопедагогіка: навч.-метод. посібник / за ред. акад. В. Кононенка. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2005. 508 с.

54. Фізеш О Педагогіка. Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство. Київ: Видавничий дім, 2019. 390 с.

55. Ягупов В. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

VIII. Науково-довідкова література

56. Березюк, О., Власенко, О. Хрестоматія з української педагогіки. Житомир. 2017. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/25154/> (дата звернення – 28.02.2022).

57. Біографія Духновича Олександра Васильовича: Національна академія педагогічних наук України. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%BE-%D0%B2%D0%B1%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F-%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B0-%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%B8/> (дата звернення – 01.0.2022).

58. Бойко А., Бардінова В. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: підручник / за заг. ред. А. М. Бойко. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 576 с.

59. Будителі. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ, 2007. С. 94–95.

60. Віднянський С. «Будителі». *Енциклопедія історії України* / за ред. Смолій В. (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. 688 с.

61. Довбищенко М. Політичні ідеї галицьких ідеологів національного відродження.: навч. посіб. за заг. ред. М. І. Обушного. Київ, 2013. 479 с.

62. Малий словник історії України / за ред. В.А. Смолія. Київ, 1997. 464 с.
63. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за заг. ред. В. Дубічинського. Харків: Школа, 2006. 1008 с.
64. Українська педагогіка в персоналіях. Кн. 1. Х–ХІХ ст. / ред. О. Сухомлинська. Київ: Либідь, 2005. 624 с.
65. Яковлев О. Духнович Олександр: політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 232 с.
66. Dovbyschenko M Political ideas of Galician ideologues of national revival. History of Ukrainian Political Thought: Educ. Posb. for the total. ed. M. Obushny. Kyiv: University Publishing and Printing Center. 2013. 479 p.

ІХ. Автореферати дисертацій, дисертації

67. Курляк І. Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ ст.): дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: 13.00.01. Київ: Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2000. 473 с.
68. Левицька Л. Етнопедагогічні аспекти виховання характеру в українській етнопедагогіці Галичини (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Житомир, 2007. 20 с.
69. Надім'янова Т. Просвітницька діяльність закарпатських будителів у ХІХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич: Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2006. 21 с.
70. Фізеш О. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. : дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : 13.00.01 / Нац. пед. ун. імені М.П. Драгоманова. Київ, 2016. 587 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Духнович Олександр Васильович

Джерело: [56]

Додаток Б

Церква в Біловежі, де служив О. Духнович

Джерело: URL: <https://adrianahiminets.wixsite.com/dyhnovich/press>

Перший український буквар народною мовою 1847 року, виданий
Олександром Духновичем

Джерело:

URL: <https://m.facebook.com/570240669775465/photos/a.1400638990068958/944239745708887/>

Додаток Г

Обкладинка книги О. Духновича
«Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ»

Джерело: URL: http://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2013/04/59_0151.jpg

Додаток Д

Пам'ятник Олександрові Духновичу. Словаччина, Пряшів.

Скульпторка Олена Мондич-Шиналі

Джерело: URL: <https://ukrplaces.livejournal.com/2241.html>

Пам'ятник Олександру Духновичу в Ужгороді

Джерело: URL: <http://restplace.com.ua/uk/placeofculture/pamyatnik-o-duhnovichu-v-uzhgorodi>

Додаток Є

**Пам'ятник Олександрю Духновичу, встановлений
на центральній площі Мукачеве 27 липня 2007 р.**

Джерело: URL: <https://mukachevo-rada.gov.ua/news/sogodni-u-rubrici-skulpturi-mukacheva-pamyatnik-oleksandru-duhnovichu>

Поезія О. Духновича «ВРУЧАНІЄ»

Я русин бил, єсьм і буду,
Я родился русином,
Честний мой род не забуду,
Останусь єго сином.
Русин бил мой отец, мати,
Руская вся родина,
Русини сестри і брати
І широка дружина;
Великий мой род і главный
Миру єсть современний,
Духом і силою славний,
Всім народам приємний.
Я світ узріл под Бескидом,
І кормился руским хлібом,
Русин мене колисал.
Коль первий раз отворил рот,
Рускоє слово прорек,
На азбуці первий мой пот
З молодого чела тек.
Руским потом я питан бил,
Руским ішол расходом
В широкий світ, но не забил
з своїм знатися родом.
І тепер кто питаєт мя?
Кто кормит, кто мя держит?
Самое рускоє плем'я
Мою гдность содержит!

Прото тобі, роде мой,
Кленуся живим Богом,
За печальний пот і труд твой
Повинуюся долгом.
І оддам ти, колько могу,
Прийми той щирий дарок,
Прийми вот маленьку книгу
І сей письменний рядок,
Прочее же не забуду,
Серца моего скруху
Пожертвити,— я твой буду,
Твоїм другом і умру.

Джерело: [2]

Поезія О. Духновича «ПОСЛІДНЯ МОЯ ПІСНЬ»

Ой дитята-соколята,
Змагайтеся на крилята,
Бо я уже сокіл старий,
Уж мні крила поломані.
Горі долів літаючи,
Свої діти питаючи,
Од юності до старості
Ізнемогли жили, кості.
Ах, літав я і високо,
Понурявся я глибоко,
Плив я по шумним струям,
Без кормщика правив сам.
А колько-то стихій бурних,
Колько молній і стріл буйних
Ізніс од врагов природних,
І од чужих, і од родних.
Не красився пір'ям чужим,
А кріпився духом дужим,
Не ізміняв ні на страстях,
Терпів біду в тих напастях.
Скубли враги зо всіх сторон,
Виставляли мя на сором,
Розбивали, як колокол,
Но я остав старий сокол.
Бил соколом для родини,
Співав пісні соколини,
Учив так і вас співати,
По-сокольному літати.

Так, дитята-соколята,
Змагайтеся на крилята,
Старий сокіл вже не может,
Він вам більше не pomoжет.
Білий ваш світ, білий світ,
В нім доселі гріха ніт,
Не беріте чуже пір'я,
Бо то ваших лиш потеря.
З мислію о горній жизни
Жийте благо для отчизни,
А чужини стережіться.
Чуже в нас не устоїться.
А я звершив мою жизнь,
Днесь пою послідню піснь,
Піснь послідню для вас милих,
Соколиків сизокрилик.
На Бескиді в ріднім краю,
В тім ісконно руськім раю,
Де світ узрів, там лежати
Хочу, вічно спочивати.
Схороніте мя в дубраві,
При скалах в густій темряві,
Самі здорові співайте,
А на батька пам'ятайте!

Джерело: [2]

Поезія О. Духновича «РУССКІЙ МАРШ»

Руські діти, вам світає,
Уж зорничка всходить вам,
Слава мати вас вітає
І зове к своїм рядам.
Слава, Слава наша мати
Пробудилась од сна знов,
Зачинає царствовати
Взиває хорбрых синов.

Джерело: [8]

«Кодекс вартостей» за О. Вишневським

<i>Абсолютно вічні вартості</i>	<i>Антиподи</i>
1. Добро	1. Зло
2. Віра	2. Зневіра
3. Доброта	3. Жорстокість
4. Щирість	4. Лукавість
5. Справедливість	5. Несправедливість
6. Краса	6. Потворність
7. Гідність	7. Самоприниження
8. Милосердя	8. Байдужість
9. Чесність	9. Нечесність
10. Прощення	10. Злопам'ятність
11. Свобода	11. Неволья
12. Благородство	12. Підлість
13. Великодушність	13. Бездушність

Джерело: [51]

Вимоги Олександра Духновича до вчителя

1. Той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби.
2. Повинен мати добрі і правильні знання і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим.
3. Повинен мати чистий і непорочний норов і процвітати добродітностями.
4. Повинен бути від природи лагідним, поважним, з повним характером муж.
5. Повинен учнів своїх любити і їхню любов також для себе заслужити.
6. Від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання.
7. Повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння.
8. Повинен добрий порядок поважати.

Джерело: [3]

Логічна схема оцінки діяльності О. Духновича

Джерело: Власна розробка автора

План-конспект позакласного заняття**Дата:** 17.06.2022**9 клас****Тема заняття:** «Олександр Духнович – великий Будитель Закарпаття»**Форма заняття:** бесіда**Мета заняття:**

- **Навчальна:**

- охарактеризувати біографію О. Духновича; / *інформаційна*
- розповісти учням про педагогічні ідеї О.В. Духновича; / *інформаційна*
- ознайомити учнів з творчістю О. Духновича. / *інформаційна*

- **Розвивальна:**

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення нового матеріалу; (на основі письмових, усних відповідей) / *логічна*
- розвивати вміння описувати постать О. Духновича; / *аксіологічна*
- розвивати вміння використовувати на практиці логогрифи, загадки, поезії О. Духновича ; (Логогриф «Верховина» О. Духновича, загадка О.Духновича) / *інформаційна, логічна*
- розвивати вміння і навички використовувати у мовленні поняття і терміни , пов'язані із життєписом О. Духновича; (Землемірство, землемір, жупи) / *мовленнєва, аксіологічна*
- розвивати вміння установлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами, подіями, явищами, пов'язаними із життєписом О. Духновича; / *логічна*
- формувати навички роботи з ілюстративним та віртуальним матеріалом; (постать О. Духновича, туристична екскурсія до пам'ятника О. Духновичу у онлайн-режимі) / *інформаційна*
- розвивати вміння формулювати власну думку, доводити її, аргументувати; (на основі письмових і усних відповідей) / *логічна*

- **Виховна:**

- виховувати у дітей позитивне ставлення до навчання (на основі почутого протягом заняття); / *особиста*

- виховувати в учнів почуття патріотизму; */громадянська*
- виховувати любов до рідної землі та її традицій; */ аксіологічна*
- відчувати бажання наслідувати найкращі риси О. Духновича; */ особиста, аксіологічна*
- виховувати інтерес до історії свого краю; */особиста*
- виховувати вміння працювати в колективі (співпраця у колективі під час виконання завдань, взаємодопомога при виникненні проблем); */мовленнєва, комунікативна*
- виховувати інтерес до історії сусідніх держав;(Австрія, Угорщина) */просторово-аксіологічна*
- викликати почуття гордості за український народ, який за тяжких умов іноземного панування зумів зберегти притаманні йому особливості мови, культури та побуту українців; */громадянська, аксіологічна, особиста*

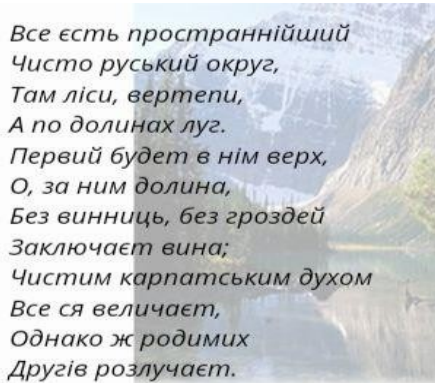
Обладнання: мультимедійна презентація, ілюстративний матеріал, роздавальний матеріал, логогрифи, загадки, віртуальна подорож в онлайн-режимі за посиланням:

https://vr.ekarpaty.com/kolochava/?fbclid=IwAR0layRbaK5rz5b-7X8R0s4iQz-NGRsRhKdXq_fyWgzoPvAN2fpx9FvBrzc%23node1#node1

План позакласного заняття

1. Біографія та життєвий шлях О. Духновича
2. Педагогічні ідеї О. Духновича
3. Творчість О. Духновича

Конспект позакласного заходу

К-ть часу	Етап заняття	Учбово-виховна діяльність вчителя	Навчальна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Доброго дня, учні! Вітаю усіх присутніх на сьогоднішньому занятті, яке присвячено культурно-освітньому діячу Олександру Васильовичу Духновичу – уродженцю Закарпаття. Всі ми добре знаємо про його заслуги, про його захист громадянських і національних прав карпатського народу; захист національної самосвідомості русинів (українців) . Думаю, що цей позакласний захід Вам усім сподобається і запам'ятається надовго, адже саме ми з вами є продовжувачами народних традицій. Будьте активними і аналізуйте нові знання, набуті під час позакласного заходу.		
4 хв	II. Мотиваційний етап	- Давайте всі разом розгадаємо логотип О. Духновича. Підказкою буде слугувати зображення, подане разом із логотипом./інформаційна, логічна <i>Все єсть пространнійший Чисто руський округ, Там ліси, вертепи, А по долинах луг. Первий будет в нім верх, О, за ним долина, Без винниць, без гроздей Заключаєт вина; Чистим карпатським духом Все ся величаєт, Однако ж родимих Другів розлучаєт.</i> (Верховина)		
6 хв	III. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Кушнір) 2. Які характерні риси цієї епохи? (Мотичка)	Хронологічна Хронологічна

			Вправа «Асоціативний куш» (всі учні) Приєм «Вірю не вірю» (всі учні) Кожне питання починається словами: «Чи вірите ви, що ...». Учні повинні або погодитись з цим твердженням, або ні. 1. Чи вірите ви, що початок XIX ст. характеризується піднесенням національно-визвольного руху в Західній Україні? (Так) 2. Чи вірите ви, що особливість національного відродження на західноукраїнських землях полягала в тому, що основним носієм української національної ідеї було селянство? (Ні)	Інформаційна Логічна Хронологічна Інформаційна Інформаційна Логічна
15 хв	IV. Етап вивчення нового матеріалу	1. Розповідь учителя. О.Духнович народився 24 квітня 1803 р. в с. Тополя (тепер Гуменського округу в Словаччині) в родині неможливого священика. Мати Марія теж походила із священицької родини Герберіїв. Батько, Василь Духнович, виховував дітей своїх у національному дусі, формував у них повагу до всього рідного, українського. Початкову освіту Олександр здобув удома, спершу за	1. - Учні, пригадайте, що таке землемірство і як називають людину, яка цим займається? (Кливець, Дербак) • Землемірство - наукова дисципліна, що вивчає форми, розміри й методи вимірювань на місцевості; (Кливець) • Землемір - технік, або інженер, що займається зйомкою земельних угідь,	Інформаційна Інформаційна Інформаційна

		«Букварем», а потім за «Апостолом» і «Псалтирем». У 1813 р. батько відвіз сина до Ужгорода, де Олександр закінчив народну школу, а згодом гімназію, в якій навчання велося тільки угорською і латинською мовами. Олександр мріяв „присвятити себе студіям землемірства”, але був змушений зайнятися богословськими студіями, бо це було родинною традицією Духновичів. /інформаційна *Учні відповідають на питання 2. Розповідь учителя. Далі Духнович поїхав до міста Кошице на «філософський курс». А після його було посвячено по целібату (неодруженим) у священики. Далі віцежупан Ужгородської жупи найняв Духновича для навчання свого семирічного сина. З посади домашнього вчителя (1830 р.) і почалася педагогічна діяльність О. Духновича. /інформаційна *Робота в парах 3. Розповідь учителя. Не забуваймо про те, що О. Духнович був надзвичайно творчою людиною. Він написав багато віршів, творів та поезій українською народною мовою. А ще Олександр любив складати загадки, логогрифи та афоризми. Давайте спробуємо розгадати одну з його загадок. /інформаційна *Учні відгадують загадку	створенням технічної документації із землеустрою, веденням землеустрою тощо. (Дербак) - Пригадуєте, що таке жупи? (Матійчин, Маркусь) • Жупи – це адміністративно-територіальна одиниця в південних слов'ян. (Матійчин) • Жупа – їхній начальник. (Маркусь) 2. *Робота в парах - У вас у кожного на парті лежить аркуш, де зображено постать О. Духновича та висвітлені його педагогічні ідеї. Ваше завдання: зі своїм напарником по парті знайдіть на аркуші педагогічні ідеї О. Духновича. Не забувайте про ліміт часу – 3 хв, після чого кожен з вас зачитає усно по одній педагогічній ідеї, яку обрав. 3. - Учні, відгадайте загадку (всі учні) Хоть в школі биваю, Сама нич не знаю Однако ж мудрості Другим подаваю. Од мене, хоть німий, Языка ся учить, Хто хочет, од мене Розума получить (Книга)	Інформаційна Інформаційна Інформаційна Інформаційна Комунікативна Логічна Інформаційна
--	--	---	--	--

5 хв	V. Систематизація знань		Гра «Правильне запитання». <i>Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в команди. Їм необхідно знайти відповіді на запитання. Виграє та команда, яка першою виконає завдання.</i> Наприклад, виграла 1-а команда (Мотичка, Кушнір, Маркусь, Дербак, Росоха, Матійчин, Штаєр, Романюк, Шандор, Барна) 1. Коли і де народився О. Духнович? (24 квітня 1803 р. в селі Тополя Землинської жупи (нині Гуменського округу, на Словаччині) 2. Назвіть батьків О. Духновича. (Отець – Василь, греко-католицький священник. Мати – Марія Гербері, донька Іоанна Герберія, священника) 3. Що ви можете сказати про професійну і громадську діяльність О. Духновича. Ким він був протягом свого життя? (Поет, прозаїк, драматург, етнограф, організатор народної освіти, професійний педагог, священник). 4. Який вірш О. Духновича став народним гімном? (“Я русин був, есьм і буду”)	комунікативна Хронологічна Інформаційна Інформаційна Аксіологічна інформаційна
------	-------------------------	--	---	---

5 хв	VI. Підсумок заняття	Таким чином, ім'я Олександра Духновича – постаті, одночасно видатної й суперечливої, у кожного закарпатця викликає свої асоціації. Але хочемо ми того чи ні, саме образ цієї визначної людини часто є візитною карткою нашого краю.	- У зв'язку з обставинами в нашій країні, ми, на жаль, не можемо організувати туристичну екскурсію, яка б дала можливість нам відвідати та ознайомитись з пам'ятниками О.Духновича. Тому, зараз ми відправимось у віртуальну подорож нашого села Колочава та знайдемо , де у нас розміщено пам'ятник О. Духновича. Переходимо за посиланням (всі учні) : https://vr.ekarpaty.com/kolochava/?fbclid=IwAR0layRbaK5rz5b-7X8R0s4iQz-NGRsRhKdXq_fyWgzoPvAN2fpx9FvBrzc%23node1#node1	<i>інформаційна</i> <i>інформаційна</i>
------	----------------------	---	--	---